

tijdschrift voor zoogdierbescherming en zoogdierkunde

ZOOGDIER

jaargang 3 nr. 3 september 1992

**Dassen in het Gooi
Belgische zeehonden
Reeën in de duinen
Grootoorvleermuis**

ISSN 0925-1006

Zoogdier verschijnt vier keer per jaar en is een gezamenlijke uitgave van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming en de Nationale Campagne Bescherming Roofdieren.

Redactie

Reinier Akkermans, Dirk Criel, Kees Kapteyn, Piet van der Reest, Johan Vandewalle.

Vormgeving

Walter Lentjes.

Medewerkers

Diny Basoski, Pieter Elbers, Johan de Meester.

Druk HPC, Arnhem.

Redactieadres

Redactie Zoogdier, Wilhelminalaan 47, 6042 EL Roermond.

Reinier Akkermans:

04750-24281 (NL). Dirk Criel: 055-456610 (B). Adreswijzigingen sturen naar de VZZ of de NCBR.

VZZ

Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Emmalaan 41, 3581 HP Utrecht. 030-544642 (NL). Lidmaatschap f45 of BF 800 per jaar. Voor Nederland postbank 203737, voor België rekening 000-1486269-35. Leden ontvangen de tijdschriften Lutra en Zoogdier gratis.

NCBR

Nationale Campagne Bescherming Roofdieren, Postbus 10, 9890 Gavere. Telefoon 03-6530655 (B) of 03-7713827 (B). Minimumdonatie BF 450 of f25 per jaar. Voor België rekening 068-0776500-42, voor Nederland rabobank 1335 13866. Donateurs ontvangen het tijdschrift Zoogdier gratis.

Abonnement België en Luxemburg

Abonneren door overmaking van BF 450 op rekening 000-1486269-35 ten name van penningmeester VZZ te Utrecht (Nederland) onder vermelding "Abonnement Zoogdier".

Abonnement Nederland

Abonneren door overmaking van f 25 op postbank 203737 ten name van penningmeester VZZ te Utrecht onder vermelding "Abonnement Zoogdier".

Losse nummers

Losse nummers, inclusief porto BF 140 of f 7,50. Bestellen via een van bovengenoemde rekeningen.

ZOOGDIER (3) 92/3

september 1992

Inhoud

Wolvenharm, Jan Desmet	3
Een kritische kijk van een Belg op de 'inventiviteit' bij het bouwen aan de natuur door Nederlanders.	
Dassen in het Gooi, Hans Vink & Fred Alleijn	4
De das heeft in het Gooi stand weten te houden. Met gerichte maatregelen kan deze populatie worden behouden en vergroot.	
Baltsgedrag van de grootoorvleermuis, Guido Keijl	18
Doordat vleermuizen met batdetectors makkelijk op te sporen zijn, wordt hun levenswijze langzaam ontsluit. Dat geldt ook voor hun hofmakerij.	
Zeehonden langs de Belgische kust, John van Gompel	9
Langs de Belgische kust worden weer meer zeehonden waargenomen. Echter, ook daar is lang niet alles koek en ei. Een goede samenwerking met het zeehondencentrum Pieterburen kan nog niet worden gemist.	
Verspreiding van reeën in de duinen, Theo Verstrael	15
Sinds de jaren zeventig huizen er weer reeën in de Nederlandse duinen. Toch zitten ze nog niet overal. Wat zijn daarvan de oorzaken en welke invloed heeft de ree op het duin?	
Dick Dekker: Verlangen naar ruimte en ruigte, Walter Lentjes	22
Een Nederlandse natuurman emigreerde naar Canada. Hier miste hij de ruimte en ruigte die hij daar wel vond.	
Rubrieken	
Kort Af	26
Boekbespreking	30
Waarnemingen	33
Paargedrag van de meervleermuis, damherten in de Vlaamse Ardennen, das aangespoeld op Ameland, ondergrondse woelmuis in de Achterhoek.	
Overheid	36
Verenigingsnieuws	37
Agenda	42
Adressen	43

Foto omslag: John van Gompel

WOLVENHARM

Opeens was ze daar: de Stichting Meander. In het vouwfoldertje dat de stichting juli 1988 naar kandidaat deelnemers aan haar essay-prijsvraag rondstuurde, blikkerde de zin: 'De natuur van de toekomst heeft nieuwe ideeën nodig'. Ik werd van die zin zo misselijk dat geen haar op mijn hoofd er zou hebben aan gedacht ook maar één krul voor Meander op papier te zetten. Moeder Natuur zelf moet verschrikkelijk in haar wiek zijn geschoten. Tallekante heeft ze sinds het begin van de Industriële Revolutie blijk gegeven van onvoorstelbaar ideeëntalent en improvisatievermogen. Daarom kom ik zo weinig in natuurreservaten want daar wordt de vrije meningsuiting van de natuur te vaak weggehaakt, vlakgeplagd en platgemaaid. Liever toef ik op de steenkoolterrils van de Belgische Borinage, op verwaarloosde industriegronden en stedelijk braakland, in verlaten stengroeves en kleiputten, kortom, daar waar de natuur, de wildernis-in-korte-broek, revolutionair aan het werk is om prijsgegeven terrein op de mensheid te heroveren. Deze eigentijdse natuur, en alleen zij kwam het toe de prijsbeurs van de Stichting Meander op te strijken. Wat nu in het bundel 'Nieuwe strategieën voor natuurbescherming' (1989) het licht zag, hield het midden tussen brainstormpjes in een glas water en bordkartonnen dwarsliggerij, in meerderheid beoefend door mensen die om den brode 'aan natuur doen'. Nergens vond ik vrangtekens bij het gemak waarmee Nederlandse politici naar het particuliere natuurbehoud (Nijpels bij WNF, Winsemius bij Natuurmonumenten) overtoippen (voor een Belg als ik hoogst aanvechtbare transfers). Nergens een scherpzinnige analyse van het natuurbeheer zoals dat de voorbije tachtig jaar aan tendensen onderhevig is geweest, nergens, tja, authentieke vonken. Er was één lichtpunt, de 'Filosofie van de nacht' van vleermuizenman Wouter Helmer, niet toevallig geboren uit een van de laatste wilderniservaringen die onze contreien in de aanbidding hebben, het duister van de nacht.

Van 17 februari tot en met 11 augustus 1992 stond er naast mijn werktafel een kartonnen doos. Dan is een Hollands koppel met vakantie in Cadzand de kostbare inhoud komen ophalen. In die doos zaten documenten uit de nalatenschap van de januari 1991

overleden Harm van de Veen. Wat die Hollandse doos in het Belgische Brugge deed, laat ik aan uw fantasie over, maar ik vond er een zoveelste bewijs in dat de Stichting Meander met vijgen na Pasen kwam ('vero. Zuidn. voor iets dat hopeloos te laat komt', van Dale op cit.). Het natuurbehoud moet geen beschamende prijskampen uitschrijven om oorspronkelijke ideeën te ronselen, het natuurbehoud moet naar zijn eigen dissidenten leren te luisteren.

In 1975 lanceerde een 30 jaar oude Harm van de Veen zijn natuurontwikkelingsplan (het modewoord bestond nog niet) voor de Veluwe, een lel van 40.000 hectare! Daarin sprak van de Veen over bomen die nu eens zelf aan bosbouw zouden mogen doen en, als kroon op het werk, over een come-back van wolf en wisent. Boze Gedachten. Het bracht een zelden vertoond publiek debat over de achillespezen van de inheemse natuurbescherming op gang. Zeventien jaar later krijgt het gehuil van de wolven in Burgers' dierenpark geen Veluwe replek, blijven wisenten in zoo's en dierenparken gedomicilieerd, krijgen een handvol 'natuurbos'-percelen hun eerste verhoopte rotte plekken, wordt gepraat over een terugkeer van een publieksvriendelijker rover zijnde de lynx en bots je in de natuurreservaten tegen surrogaat-oerossen in de vorm van pinken of Schotse hooglanders. No harm done?

Jan Desmet, natuurpublicist, woont te Brugge, redacteur Grasduinen, recente boeken 'Klein Belgisch Bestiarium' (1990) en 'Stadsvogels' (1992).

Een regionaal natuurbeschermingsprobleem

Dassen in het Gooi

Hans Vink & Fred Alleijn

Bij een bezoek aan een dassenburcht gelegen aan de rand van het Gooi, in 1982, bleek dat een klein aantal dassen zich hier had weten te handhaven. Sindsdien wordt door de auteurs onderzoek verricht naar de grootte en het terreingebruik van deze geïsoleerde dassenpopulatie, en naar de maatregelen die nodig zijn om het voorkomen van de das hier ook in de toekomst veilig te stellen.

Hans Vink en Mark van der Wal bij een druk belopen dassentunnel in het Gooi. Foto Jaap Mulder

In het Gooi en op de Utrechtse Heuvelrug kwamen dassen *Meles meles* in het begin van deze eeuw nog talrijk voor. Er bevonden zich bij Lage en Hoge Vuursche verschillende bewoonde burchten. Ook in de omgeving van Amerongen, Leersum en Achterberg was de das in de jaren vóór 1940 beslist een algemene verschijning (van Wijngaarden & van de Peppel, 1959; Wiertz & Vink, 1983). In de jaren zeventig leek de das hier echter geheel uitgestorven, totdat de dieren hier in 1982 toch werden aangetroffen (Broekhuizen & Vink, 1985).

Leefwijze

De populatiegrootte wordt op dit moment geschat op minimaal 10 tot 12 dieren, verdeeld over vier hoofd- en verschillende bijburchten. Van deze kleine groep dassen werden in de jaren tachtig jaarlijks één of meer dieren als verkeerslachtoffer gevonden en in 1987 werd een zogend vijfde doodgereden op de spoorlijn. Op het dieptepunt waren er nog maar circa zeven dieren over. Om de kans op overleven voor de dassen te vergroten is er een actieplan opgesteld om een levenskrachtige populatie van 25 à 50 dieren een duurzame toekomst te bieden (Alleijn & Vink, 1987).

Het huidige leefgebied is vrij klein en kwetsbaar en ligt ingeklemd tussen een rijksweg (A27) en het Vechtplas-sengebied. De dassenburchten bevinden zich vrijwel uitsluitend in de hoger gelegen stuwwallen van het Gooi en de Utrechtse Heuvelrug. De dassen foerageren meestal in de overgangszone naar de aangrenzende graslanden en in de vochtige graslandcomplexen die daarop aansluiten. Zij voeden zich vooral met regenwormen, die met name in zandige opduikingen in de overigens venige graslanden voorkomen. Vooral daar waar bemesting met stalmest plaatsvindt komen de wormen in relatief hoge aantallen voor. Ook een grotere dichtheid aan mollen in dergelijke percelen wijst daarop. Uit de literatuur (o.a. Butter, 1990; Kruuk et al., 1979) is bekend, dat dassen vrijwel alleen in grasland met korte vegetatie, meestal be-

weide graslanden, succes hebben met het bemachtigen van grote aantallen regenwormen. Bij ideale weersomstandigheden, namelijk weinig wind, een temperatuur tussen 1 en 17°C (optimum bij circa 9-10°C) en neerslag in de voorafgaande 24 uur wordt de regenworm *Lumbricus terrestris* erg actief aan de oppervlakte.

In de overgangszone tussen stuwwal en veengrasland wordt ook veel maïs geteeld, die door de dassen als voedselbron wordt benut. In het zomerhalfjaar, de periode waarin de maïs nog niet aantrekkelijk is voor de dieren, wordt regelmatig dassenactiviteit vastgesteld in de graslandcomplexen tot op een afstand van 3 tot 4 km van de hoofd- en bijburchten.

Gevaar

De levensvoorwaarden voor de das zijn hier zeker niet gunstig te noemen. De burchten bevinden zich in bossen met een tamelijk hoge recreatiedruk. Om de belangrijkste voedselgebieden te bereiken, dienen de dieren iedere nacht de dichtbevolkte en met asfaltwegen doorsneden overgangszone naar de lager gelegen gronden te passeren. Wanneer zich in het voorjaar of in de zomer langdurige droogteperiodes voordoen, is de voedselsituatie in deze vrij open graslandgebieden niet ideaal. Uit ons onderzoek is gebleken dat de dassen voornamelijk in de wintermaanden bij temperaturen onder

Een kleine dassenpopulatie handhaaft zich nog steeds op de grens van de Utrechtse Heuvelrug en het laagveengebied.
Foto Hans Vink

5°C intensief in het bos foerageren (omwoelplaatsen). Wijfjesdassen die in het voorjaar jongen zogen, keren elke nacht enkele malen naar de burcht terug en zijn dus extra kwetsbaar voor verkeersmortaliteit in de overgangszone.

De drie belangrijkste vragen, die men bij het voortbestaan van deze populatie kan stellen, zijn:

- is de populatie niet te klein geworden en zal de levensvatbaarheid verder aangetast worden door in-teelt?
- biedt het leefgebied qua grootte en kwaliteit voldoende perspectief?
- is de hoge verkeersmortaliteit niet een te grote aderlating voor deze populatie?

Toekomst voor deze dassen?

Is het wel de moeite waard ons druk te maken om zo'n kleine, geïsoleerde groep dassen? Gevoelsmatig is het altijd de moeite waard, al gaat het maar om één enkele das. Er zijn genoeg voorbeelden uit binnen- en buitenland van kleine en geïsoleerde, maar toch levensvatbare dassenpopulaties die reeds tientallen jaren bestaan. Er zijn aanwijzingen dat er enige uitwisseling plaatsvindt met de Veluwe dassenpopulatie, waarvan de dichtstbijzijnde burchten zich op zo'n 40 ki-

Dassen foerageren graag op wormen in beweide grasland.
Foto Hans Vink

lometer afstand bevinden. Sinds de jaren tachtig worden regelmatig meldingen gedaan van doodgereden dassen, tijdelijk belopen burchten, dassenprenten en zichtwaarnemingen van dassen in de Utrechtse- en Gelderse Vallei en in mindere mate ook op de Utrechtse Heuvelrug. Dit wijst op emigratie van dassen vanuit de Veluwe (Broekhuizen et al, 1989). Op de Veluwe werden in 1980 101 "belangrijke belopen burchten" gevonden, terwijl dit aantal tijdens de dassencensus van 1990 bleek te zijn gegroeid tot 194 (Wiertz & Vink, 1983; Wiertz, 1991). In het noordoostelijke deel van de Gelderse Vallei werden tijdens de in 1990 gehouden dassencensus door de eerste auteur enkele bewoonde dassenburchten aangetroffen, terwijl zich in de zuidelijke Gelderse Vallei zeer recent dassen in de omgeving van Wekerom gevestigd hebben.

Het beleidsplan Natuur en Landschap van de provincie Utrecht streeft naar het behoud en de versterking van de bestaande ecologische verbingszone vanaf het Vechtplassengebied naar het Kromme Rijngebied, via de buitenplaatsen Beukenburg, Sandwijk en Oostbroek, in de gemeenten Maartensdijk en De Bilt (Oostenbrugge, 1991). De laatste jaren zijn er uit deze zone ook meldingen van waargenomen dassen bekend.

Maatregelen

Na de eerste, voorzichtige activiteiten rond deze populatie kreeg ook de overheid meer belangstelling voor de gesignaleerde problematiek en werden er meer financiën beschikbaar gesteld. Het interprovinciaal dassenoverleg heeft, mede gestimuleerd door het door beide auteurs gelanceerde dassenactieplan (Alleijn &

Vink, 1987), in de periode 1987-1990 een groot aantal beschermingsmaatregelen voor de das in deze regio kunnen realiseren.

- Dassentunnels effectief

Er werden maatregelen getroffen om het doodrijden van dassen te beperken. Inmiddels zijn vier dassentunnels aangelegd inclusief begeleidende rasters. Twee van deze tunnels, gelegen onder een landbouwweg die woon- en voedselgebied van de das scheidt, werden reeds enkele weken na aanleg intensief door de dassen benut. Een derde tunnel ligt onder een provinciale weg met hoge verkeersintensiteit. Aan de hand van de achterblijvende haren op prikkeldraden, die speciaal voor dat doel op strategische plaatsen gespannen waren, was vastgesteld dat de dassen deze weg vooral in voor- en najaar regelmatig overstaken. Deze tunnel werd enkele maanden na aanleg regelmatig door de dassen gebruikt. De vierde tunnel, circa 80 meter lang en gelegen onder een rijksweg, is vooral bedoeld om migrerende dassen een veilige passage te kunnen garanderen. Tot op heden is alleen vastgesteld dat de das frequent langs het raster loopt. De tunnel wordt echter voorzover bekend alleen door konijnen, vossen en katten gebruikt. Hoogstwaarschijnlijk fungeert het raster hier als territoriumgrens voor de dassen. Sinds kort worden binnen 200 meter van de rijksweg meer mestputjes en haren gevonden.

De laatste twee jaar zijn er voorzover bekend geen dassen meer doodgereden, zodat deze verkeerstechnische voorzieningen succesvol zijn.

- Verbetering leefgebied

Er worden ook maatregelen getroffen gericht op verbetering van de structuur en de voedselkwaliteit van het gebied. In productiebossen worden terreinen opengekapt, zodat de jonge opslag meer dekking kan bieden. Ook worden nieuwe houtwallen en -singels aangelegd, inmiddels al over een lengte van 4 kilometer. Op twee locaties zijn landschapselementen aangelegd ter versterking van de ecologische infrastructuur tussen twee hoofdburchten en twee dassentunnels. Overigens blijkt dat de dassen zich in dit voor een deel vrij open landschap gemakkelijk laten leiden

door houtwallen, bosstroken of zelfs eenvoudige ruigtestroken langs afsluitingen van prikkeldraad. Een regelmatig gemaaid paadje in een jonge bosstrook werd door de das snel als wissel geaccepteerd. Bij afwezigheid van een dergelijk pad bleken de dieren vooral de randen van de bosstrook met het aangrenzende weiland als doorgangsroute te gebruiken. Met medewerking van natuurbeschermingsinstanties wordt elk jaar een aantal voerakkers (maïs en haver) voor de das ingericht. In de directe omgeving van enkele hoofdburchten worden de aanwezige graslanden zoveel mogelijk met stalmest bemest om een hoge biomassa aan regenwormen te creëren. De aanwezigheid van goede voedselgebieden in de directe omgeving van kraamburchten is vooral in het voorjaar erg belangrijk, omdat het de kans op doodrijden van de zogende moerdas vermindert; zij hoeft immers niet zo ver weg en steekt dus minder wegen over. Ook zou dit de kans op predatie van juveniele dasen door vossen tijdens de afwezigheid van de moerdas kunnen beperken.

Er wordt verder actief nagedacht over en gewerkt aan het uitzetten van dassen in de buurt, om de populatie te versterken. Zo worden er mogelijk nog dit jaar twee kunstburchten aangelegd, als steunpunten voor de bestaande populatie en voor eventuele uit te zetten dassen.

Tenslotte wordt er ook voorlichting gegeven aan de agrariërs en andere omwonenden. Dit wordt op prijs gesteld en leidt vaak tot een geïnteresseerde en positieve houding.

Knelpunten

1. De voorlichting heeft er helaas ook toe geleid dat meer mensen het gebied bezoeken, waardoor dassenburchten nu en dan worden bezocht en in bepaalde gevallen verstoring optreedt. Meer toezicht betekent niet altijd een oplossing van dit probleem.

2. Twee van de vier hoofdburchten bevinden zich op eigendommen van natuurbeschermingsinstanties, die bij het beheer in belangrijke mate rekening houden met de das, terwijl ook een derde hoofdburcht betrekkelijk veilig ligt op particulier terrein. Het is echter triest om te moeten constateren, dat de vierde hoofdburcht (tot

Een dassentunnel wordt onder de weg doorgeperst.
Foto Hans Vink

1988 vrijwel ieder jaar kraamburcht), gelegen op particulier gebied, bijna jaarlijks moedwillig wordt verstoord. De struiklaag wordt gekapt, hollen worden dichtgegooid en men laat drijfmest in de burcht lopen. Ook wordt op en in de directe omgeving van deze burcht intensief op vossen gejaagd. In 1991 is proces-verbaal opgesteld wegens het geheel vernielen van de burcht door onbekenden. Dit was mogelijk omdat in de betreffende gemeente in de Algemene Politieverordening speciale beschermende artikelen voor dassen zijn opgenomen. Overigens heeft het onderzoek door de politie geen enkel resultaat opgeleverd.

3. De aanwezige rijksweg vormt nog steeds een barrière, niet alleen voor dassen, maar ook voor andere zoogdieren zoals ree, egel, haas en waarschijnlijk boommarter en voor amfibieën en reptielen (vooral in de droognat gradiënt). Om verbetering in deze situatie aan te brengen, zijn veel ingrijpendere maatregelen nodig dan de aanleg van een dassentunnel. Cerviducten en aquaducten zouden meer uitkomst bieden om uitwisselingsmogelijkheden te creëren. Rijkswaterstaat onderzoekt de mogelijkheden daartoe.

4. Een poging om dassen uit te zetten, waartoe het initiatief was genomen door de eigenaar van een particulier terrein aan de rand van de Utrechtse Heuvelrug is voorlopig gestrand op onenigheid tussen ambte-

lijke diensten. De noodzakelijke financiën zijn notabene al toegezegd door de Stichting Grasduinen en het Dierenrampenfonds.

5. Een ander gevaar wordt gevormd door het Landinrichtingsplan Noorderpark. De dassen komen voor in een zogenaamde grote landschappelijke eenheid: de laatste polder in de provincie Utrecht, die nog plaatsen kent die meer dan drie kilometer van de verharde weg afliggen. In deze polder is volgens het natuurbeleidsplan 1000 hectare natuurontwikkelingsgebied gepland. Volgens de huidige plannen van de landinrichtingscommissie zal daarvan slechts 40 hectare worden gerealiseerd. Drie boerderijen, een ontsluitingsweg en een toeristisch fietspad zijn midden in het belangrijkste foerageergebied van de dassen geprojecteerd. Dit heet landinrichting anno 1992.

Tot slot

Ondanks de benarde situatie waarin deze kleine dassenpopulatie verkeert, blijkt het toch mogelijk maatregelen te treffen om hun positie te verbeteren. Vooral de verkeersmortaliteit-verlagende maatregelen blijken succesvol. Anno 1992 is er in het Gooi nog steeds sprake van een vitale dassenpopulatie. Dit blijkt ook uit de waarneming van minimaal vier jonge dassen in 1991 en minstens één jong in 1992. Sommige knelpunten zijn op te heffen met relatief kleine financiële offers en veel overleg en bereidwilligheid van de betrokkenen. Te denken valt aan een beter toezicht en het uitzetten van enkele dassen.

Daarnaast zal intensivering van het onderzoek kunnen bijdragen aan het behoud van deze populatie. Zonder cerviduct blijft de barrièrewerking van de aanwezige rijksweg voor vele diersoorten onverkort bestaan. Verder zouden de ontwikkelingen rond de mestproblematiek nadelig kunnen zijn voor de dassen. De verplichte mestinjectering kan leiden tot een sterke vermindering van de wormenpopulaties in grasland (mond. meded. J.M. Bodt, IBN). Ook de ontwikkelingen in het kader van de Landinrichting zijn niet bepaald positief te noemen. Het is blijkbaar nog steeds mogelijk om boerderijen en wegen aan te leggen in onze laatste relatief ongeschonden landschappen.

Literatuur

- Alleijn, W.F. & J. Vink, 1987. Dassen blijven in het Gooi en de Utrechtse Heuvelrug, een plan om het voortbestaan van de das te waarborgen. Intern Rapport Stichting L.O.N.L., Utrecht, 17 pp.
- Broekhuizen, S., G. Müskens & J. Swart, 1989. Verbindingswegen voor dassen en boomkruipers in de Gelderse Vallei. Natuur en Milieu 13(5):4-7.
- Broekhuizen, S. & J. Vink, 1985. De dassen van Utrecht en het Gooi, een populatie in de schaduw van het uitsterven. Rapport 85/12, Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Arnhem, 19 pp.
- Butter, M., 1990. Dassen, verzuring en regenwormen; literatuuronderzoek naar de effecten van verzuring op regenwormen en de gevolgen daarvan voor de Nederlandse dassen. Uitgave Biologisch, Rijksuniversiteit Groningen, nr 28, 43 pp.
- Kruuk, H., T. Parish, C.A.J. Brown & J. Carrera, 1979. The use of pasture by the European badger (*Meles meles*). J. Appl. Ecol. 16:453-459.
- Oostenbrugge, R. van, 1991. Groene wegen langs de Heuvelrug. Natura 88(7):159-162.
- Vink, J., 1989. Dassen in de provincie Utrecht, balancerend op de rand van uitsterven. De Kruisbek (Vogelwerkgroep Utrecht) 32(5):179-183.
- Wiertz, J., 1991. De dassenpopulatie in Nederland 1960-1990. Rapport 91/6, Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum, 74 pp, bijlagen.
- Wiertz, J. & J. Vink, 1983. Inventarisatie-rapport over de das in Nederland 1960-1980, deel 2: basisgegevens. Intern rapport, Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum, 320 pp, bijlagen.
- Wijngaarden, A. van & J. van de Peppel, 1961. Rapport over de verspreiding van de das, *Meles meles* L. in Nederland. Intern rapport, RIVON, Bilthoven, 107 pp.

- De Werkgroep Vrijwillig Landschapsbeheer Maartensdijk wil de komende jaren nog enkele kilometers nieuwe houtwal en enige dassentunnels aanleggen. U kunt deze werkzaamheden steunen via postrekening 380418, Rabobank Maartensdijk, o/v rek nr 37.83.34.514.

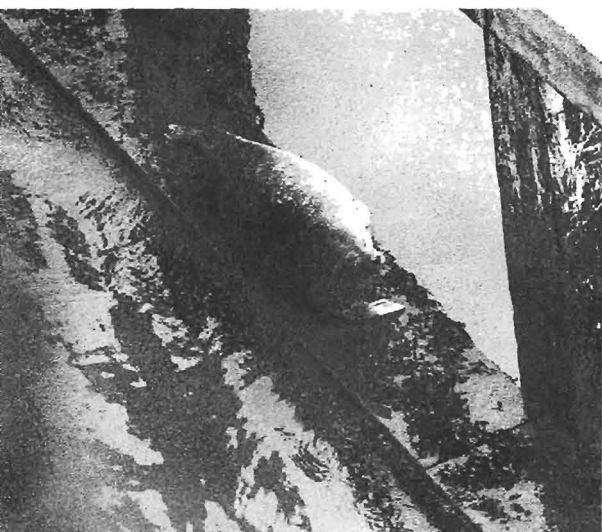
- Hans Vink, Boterhoeve 5, 3992 NB Houten.

- Fred Alleijn, Sparrenlaan 9, 3739KK Hollandsche Rading.

Zeehonden langs de Belgische kust

John Van Gompel

In de jaren vijftig en zestig is de zeehond langs de Belgische kust van een normale verschijning tot een bijzonderheid geworden. Momenteel worden deze dieren er weer vaker gezien en lijkt het hun iets beter te gaan. Dit sluit aan bij de situatie in Zeeland en Noord-Frankrijk. Net als in Nederland worden zieke en verzwakte zeehonden opgevangen en na herstel weer uitgezet, maar helaas telt de Belgische kust te weinig geschikte rustplaatsen.

Gewone zeehond in de haven van Blankenberge, december 1982.

Foto John van Gompel

Regelmatig wordt de gewone zeehond *Phoca vitulina* aan de Belgische kust waargenomen, maar ze planten zich er niet meer voort. Niet zo lang geleden was dit nog wel het geval. Tot het begin van de eeuw bevond zich nog een kolonie op de *Paardemarkt* een zandbank voor Knokke die later is weggespoeld, en op de *Oever*, een zandbank ter hoogte van Oostduinkerke. Op deze laatste waren nog tot

in de jaren vijftig kleine groepjes aanwezig (Van Gompel 1983). Het waren kleine randpopulaties van de Zeeuwse populatie die in 1955 nog 800 dieren telde, waarvan 150 op de Westerschelde (Van Haaften 1974). Jacht en watervervuiling waren de oorzaken van het volledig verdwijnen van de Zeeuwse zeehonden tegen het begin van de jaren zeventig. Ook in Noord-Frankrijk bevond zich tot in de dertiger jaren een kolonie aan de monding van de Somme, maar die verdween door overbejaging. De gewone zeehond bereikt daar in de zuidelijke Noordzee de zuidgrens van zijn verspreidingsgebied.

Zwervers

Gewone zeehonden die nu aan de Belgische kust of op de Schelde worden waargenomen zijn meestal jonge, zwervende dieren. Waarnemingen van gemerkte exemplaren toonden aan dat ze meestal afkomstig zijn van de Baai van de Wash (Engelse oostkust) of van de Waddenzee (zie figuur 1). In de jaren zestig en zeventig waren er gemiddeld een vijftal waarnemingen per jaar. Mogelijk waren er wel meer aanwezig, maar werd daar toen minder aandacht aan gegeven.

Vanaf 1987 steeg het aantal tot 12 à 14 waarnemingen per jaar. Geteld is het aantal individuen en niet het aantal waarnemingen: dieren die langere tijd aanwezig zijn en meerdere keren

werden gezien, zijn dus als één eenheid genoteerd. Het dieptepunt in 1989 wordt veroorzaakt door de virus-epidemie van 1988. Vanaf 1990 stijgen de aantallen weer tot het vroegere peil. 1990 en 1991 waren gelukkig twee gunstige voortplantingsjaren en waarschijnlijk speelde ook de gemiddeld hogere leeftijd van de moederdieren die de epidemie overleefden een rol.

Piek in augustus

In figuur 2 is de spreiding van het aantal waargenomen dieren per maand weergegeven. Augustus is een piekmaand. Het is de periode waarin pas gespeende jongen de Belgische kust bereiken. Dit zijn dikwijls verzwakte, verdwaalde of zieke dieren. De dieren die wat later aankomen zijn doorgaans veel sterker en gezonder. De meeste waarnemingen vinden in de winter plaats. Jonge dieren blijven dan wel eens weken of maanden ter plaatse en vormen dan zelfs kleine groepjes (zie tabel 1). Overwinterende dieren blijken zeer trouw aan de slaapplek, maar zwerven overdag tot 20 kilometer ver langs de kust en af en

toe stroomopwaarts in kanalen. De recente toename van overwinterende zeehonden is verheugend en mogelijk te danken aan de verbeterde kwaliteit van het kustwater. Volwassen dieren worden vrij zelden opgemerkt: 15 waargenomen dieren sinds 1970, met een duidelijke toename na 1980.

Snelle verstoring

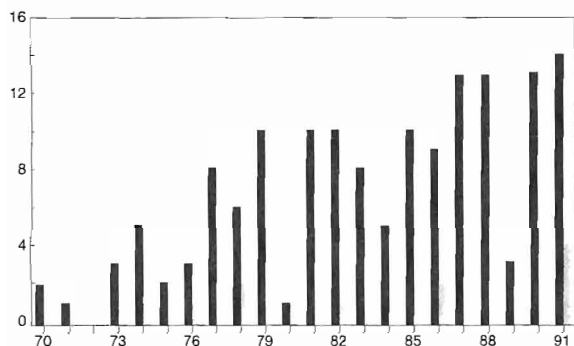
Verstoring blijkt een blijvend groot probleem. Zodra zich ergens een zeehond op het strand vertoont is er een toeloop van recreanten en vlucht het dier terug de zee in. Dieren die wat langer op dezelfde plaats blijven, komen meestal pas vrij laat 's avonds op de slaapplek aan, hetzij op een golfbreker, hetzij in een rustig hoekje van een havendok. Verstoring heeft ook daar meestal het tijdelijk of definitief verlaten van de slaapplek tot gevolg.

Gunstige lokaties

Bepaalde plaatsen blijken door zeehonden duidelijk geprefereerd te worden. Enerzijds zijn dit vooral de kusthavens te Zeebrugge, Blankenberge, Oostende en Nieuwpoort, waar hellingen, droogdokken of pontons gebruikt worden als slaapplek. Anderzijds blijken ook de golfbrekers op het strand te Koksijde de laatste jaren een vaste pleisterplaats te worden. De reden hiervoor is ongetwijfeld de nabijheid van de Vlaamse banken, een voor zeehonden zeer geschikt voedselgebied dat zich uitstrekt van Oostende tot over de Franse grens. Op een afstand van 3 tot 10 mijl voor de kust zijn enkele plaatsen op deze banken zeer ondiep, en zij vallen 1 of 2 keer per maand zelfs droog. Dit is met name het geval voor twee plaatsen op de *Broersbank*, een klein gedeelte van de *Smalbank* en een groot deel van de *Hillsbank* ter hoogte van de Franse grens. Helikopterpiloten van de luchtmachtbasis te Koksijde hebben verscheidene keren de aanwezigheid van zeehonden op deze droogvallende plaatsen gesignaleerd.

Soms op rivieren

Herhaaldelijk zwemmen zeehonden afkomstig uit de Westerschelde de Schelde en zijn bijrivieren op. Dit was, wat de gewone zeehond betreft, het geval in 1961 te Antwerpen, in 1967 op de Dijle, in de zomer en in oktober van 1976, in juli 1977, in januari

Figuur 1. Het jaarlijks aantal waargenomen zeehonden in België in de periode '70-'91. Zwart: gewone zeehond, raster: grijze zeehond.

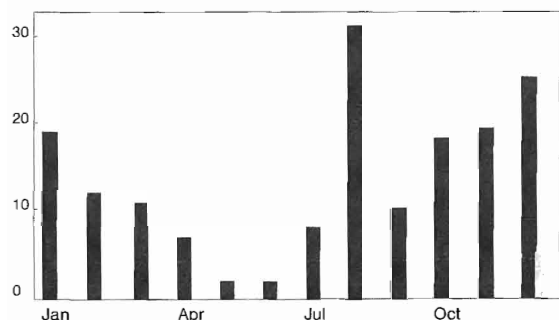
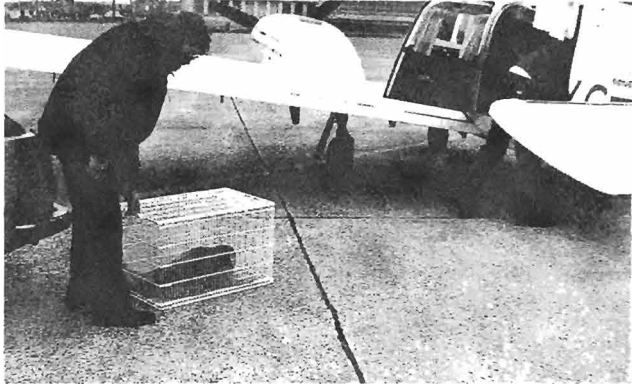

Fig. 2. Het aantal in België waargenomen zeehonden getotaliseerd p.mnd. gedurende de periode '70-'91. Zwart: gewone zeehond, raster: grijze zeehond.

1978, in juni 1979 , in de winter 1979-'80 en in augustus 1986 op de Schelde en het Albertkanaal, in maart 1987 op verscheidene plaatsen op de Schelde in de omgeving van Gent, en in januari 1990 op de Schelde te Hamme. In augustus 1982 bevond zich ook één dier in het kanaal Brugge-Oostende en in maart 1987 één in de ringvaart te Brugge.

Grijze zeehond

Ook andere soorten dan de gewone zeehond komen soms voor aan de Belgische kust en in de binnenwateren, zoals de grijze zeehond *Halichoerus grypus*. Deze is, in tegenstelling tot de gewone zeehond, een rotsbewoner en werpt zijn jongen in de winter. In België werden tot nu toe uitsluitend jonge exemplaren waargenomen, soms slechts enkele weken oud met een nog witte vacht. Meestal zijn het verdwaalde dieren die tijdens stormweer hun moeder kwijtraakten. Ze zijn waarschijnlijk afkomstig van de Farnes eilanden waar de soort de laatste decennia sterk in aantal toenam. Slechts twee keer ,in april 1976 en april 1978, waren iets oudere maar eveneens nog onvol wassen dieren

Jonge zeehond wordt per vliegtuig naar Nederland overgebracht. Oostende oktober 1988.

Foto John van Gompel

aanwezig. In tabel 2 wordt een overzicht gegeven van alle bekende waarnemingen, dit zijn er 13 sinds 1973.

Andere soorten

De ringelrob *Pusa hispida* is een dwaalgast uit het hoge noorden die daar op het pakijs leeft. Van deze soort bestaat een dwergvorm die vooral op de rand van het verspreidingsgebied schijnt voor te komen. De vier bij ons waargenomen exemplaren waren dergelijke dieren: één vrouwtje van een jaar oud met een gewicht van nauwelijks 13 kg op 3 februari 1987 op het

plaats	datum	aantal
haven Nieuwpoort	10-12-75 tot 30-01-76	1
haven Blankenberge	03-12-81 tot 17-04-82	1
haven Blankenberge	23-12-82 tot 17-04-83	2
haven Zeebrugge	25-10-84 tot 02-12-84	1
haven Zeebrugge	15-11-85 tot 31-01-86	1
haven Nieuwpoort	13-02-86 tot 07-04-86	1
strand Koksijde	24-09-90 tot 05-03-91	3
strand Koksijde	24-11-91 tot 30-01-92	3
haven Nieuwpoort	22-11-91 tot 15-01-92	1
haven Zeebrugge	08-12-91 tot 23-01-92	1

Tabel 1. Overwinterende gewone zeehonden langs de Belgische kust.

plaats	datum	leeftijd
Zeebrugge	24-11-73	zeer jong
Westende	19-12-74	zeer jong
Schelde	01-04/04-06-76	juveniel
Wenduine	20-01-78	zeer jong
Nieuwpoort	17-04-78	juveniel
Nieuwpoort	01-01-80	zeer jong
Middelkerke	27-12-82	zeer jong
Oostende	17-12-86	zeer jong
Oostende	26-12-86	zeer jong
De Panne	09-01-91	zeer jong
Koksijde	01-02-91	zeer jong
Nieuwpoort	23-11-91	zeer jong
Nieuwpoort	15-12-91	zeer jong

Tabel 2. Waarnemingen van de grijze zeehond langs de Belgische kust en op de Schelde.

strand te Wenduine, twee iets grotere dieren respectievelijk op 22 juni 1987 op de Schelde te Kalloo en op 7 juli 1987 te Zeebrugge en op 10 november 1989 opnieuw een amper 7 kg zwaar vrouwtje op het strand te De Haan.

De klapmuts *Cystophora cristata* is eveneens een dwaalgast uit het hoge noorden. Hij werd slechts één keer in België waargenomen: op 12 maart 1987 op de Schelde te Doornik waar een jong exemplaar gevangen werd en overgebracht naar de Zoo van Antwerpen. Wegens de zeer slechte conditie werd het dier op 17 maart overgebracht naar het verzorgingscentrum van Pieterburen, waar het echter onmiddellijk na aankomst aan de gevolgen van een hersenvliesontsteking overleed.

De walrus *Monachus monachus* leeft op het drijfijjs in het noordpoolgebied. Sommige exemplaren trekken af en toe zuidwaarts. In de zuidelijke

Noordzee is de soort zeer zeldzaam. Uit België kennen we twee waarnemingen. In 1945 strandde een nog levend dier te Zeebrugge. Plaatselijke vissers poogden toen met stokken de ivoren slagtanden uit te slaan. Op 3 december 1976 verscheen er opnieuw een te Zeebrugge. Dit keer een gezond exemplaar dat nadien nog op verschillende plaatsen in Nederland werd waargenomen.

Verbeterde bescherming

Gewone en grijze zeehonden behoren in België pas sinds 1987 tot de wettelijk beschermde diersoorten. Jonge dieren die op onze kust strandden, werden in de jaren vijftig en zestig dikwijls als attractie in viswinkels gehouden, bijvoorbeeld in Blankenberge (1955), Knokke (1957) en Nieuwpoort (1966). Dit laatste dier leefde er meer dan 2 jaar in gevangenschap. Meerdere zeehonden werden ook overge-

soort	vinddatum	plaats	datum vrijlating
gewone zeehond	09-02-81	De Panne	08-07-81
gewone zeehond	18-08-81	Blankenberge	gestorven
gewone zeehond	07-11-81	Nieuwpoort	gestorven
gewone zeehond	02-09-82	Nieuwpoort	09-12-82
gewone zeehond	29-10-82	Blankenberge	10-03-83
gewone zeehond	30-10-82	Knokke	09-12-82
grijze zeehond	27-12-82	Mariakerke	gestorven
gewone zeehond	12-01-83	Mariakerke	gestorven
gewone zeehond	17-04-83	Blankenberge	23-06-83
gewone zeehond	23-08-83	Brugge	1984
gewone zeehond	15-08-85	De Panne	20-10-85
gewone zeehond	17-08-85	Wenduine	20-10-85
gewone zeehond	17-11-85	Nieuwpoort	gestorven
gewone zeehond	21-08-86	Blankenberge	31-10-86
grijze zeehond	17-12-86	Oostende	02-04-87
grijze zeehond	26-12-86	Blankenberge	02-04-87
gewone zeehond	29-01-87	Duinbergen	gestorven
ringelrob	03-02-87	Wenduine	25-07-87
klapmuts	12-03-87	Schelde	gestorven
ringelrob	07-07-87	Kalloo	25-07-87
ringelrob	07-07-87	Zeebrugge	25-07-87
gewone zeehond	01-08-87	Mariakerke	15-12-87
gewone zeehond	28-08-87	Knokke	30-10-87
gewone zeehond	22-07-88	Wenduine	gestorven
gewone zeehond	30-07-88	Heist	gestorven
gewone zeehond	28-08-88	Raversijde	gestorven
gewone zeehond	06-10-88	De Haan	gestorven
gewone zeehond	26-09-88	Zeebrugge	31-05-89
gewone zeehond	16-10-88	Oostende	15-03-89
gewone zeehond	11-12-88	Nieuwpoort	08-05-89
ringelrob	10-11-89	De Haan	23-03-90
gewone zeehond	13-08-90	Blankenberge	16-10-90
gewone zeehond	13-12-90	Oostende	08-04-91
grijze zeehond	23-11-91	Nieuwpoort	gestorven
grijze zeehond	15-12-81	Nieuwpoort	06-05-92
gewone zeehond	27-12-91	Nieuwpoort	08-04-92

Tabel 3. Zeehonden vanuit België overgebracht naar Pieterburen in de periode 1981-1991.

Ringelrob, Kallo 27 juni 1987.

Foto Jan Rodts

bracht naar de dierentuin van Antwerpen en vanaf 1973 naar het dolfinarium van Brugge. De meesten overleefden niet lang, doch enkelen plantten zich voort in gevangenschap. Toen het met de zeehonden goed ging werden er weinig graten gezien in het vangen en houden van deze dieren. De onrustbarende achteruitgang heeft daar verandering in gebracht.

Stilaan groeide de overtuiging dat het beter zou zijn om jonge zeehondjes na verzorging terug vrij te laten in de natuur. In 1981 werd daarvoor een akkoord gesloten tussen natuurbeschermers van de kuststreek en het dolfinarium van Brugge enerzijds en het zeehondenopvangcentrum van Pieterburen anderzijds, waarbij alle zieke of verzwakte dieren naar Pieterburen zouden worden overgebracht. Dit centrum is het enige dat over een gespecialiseerde installatie, ervaring en personeel voor de opvang van zieke dieren beschikt. Het inbrengen van zieke dieren in een gewoon dolfinarium of in eendierentuin houdt daarenboven grote risico's in voor de reeds aanwezige gezonde exemplaren.

In de praktijk betekent dit dat elke zeehond die zich in België ophoudt wordt gevolgd. Gezonde dieren wor-

den met rust gelaten, zeer jonge, zieke of verzwakte dieren worden gevangen en dezelfde dag, meestal per vliegtuig, vanuit Oostende naar Groningen overgevlogen. Aan de kust staat een aantal personen (organisaties) in voor de eerste opvang (zie kader).

Terugplaatsen

Sinds 1981 zijn 36 zeehonden naar Pieterburen overgebracht (zie tabel 3). Het topjaar was 1988, het jaar van de epidemie met het Morbillivirus, toen zeven jonge zeehonden, sommigen dodelijk ziek, op onze kust strandden. De eerste vier ervan, tevens de jongsten, overleden reeds tijdens of kort na het transport. Het centrum van Pieterburen heeft overigens een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling en toepassing van een vaccin tegen deze ziekte. Alle dieren die in Pieterburen herstellen, worden gemerkt en vrijgelaten. Het ligt voor de hand dat het vrijlaten gebeurt op de meest geschikte plaatsen en dat zijn per definitie die plaatsen waar ze normaal voorkomen en zich voortplan-

ten. De twee plaatsen in België die geschikt kunnen zijn, zijn de Westerschelde en de Vlaamse banken ter hoogte van de westkust. De Westerschelde is echter te zeer chemisch vervuild en te sterk verstoord door scheepvaart.

Aan de kust is recent een zeer bescheiden toename van het aantal pleisterende dieren in de winter gesignaleerd, maar daar zijn de stranden te verstoord en de zandbanken te diep gelegen om een vestiging kans van slagen te geven. Volgens de gegevens van de Hydrografische Dienst van de Dienst der Kust, die de evolutie van de zandbanken zeer nauwkeurig volgt, blijkt dat deze op langere termijn vrij stabiel zijn, waardoor er weinig verandering te verwachten valt. Ook wat de vervuiling van de Schelde en de verstoring door scheepvaart en recreatie betreft valt in de nabije toekomst weinig verbetering te verwachten. Wel geschikt voor het vrijlaten is in de eerste plaats de Waddenzee. Hier worden de meeste in Pieterburen verzorgde zeehonden dan ook uitgezet op zandbanken, in de buurt van de er al verblijvende soortgenoten. Dit geldt althans voor de gewone en de grijze zeehond. De ringelrobber werden overgebracht naar hun normale verspreidingsgebied ten noorden van IJsseland.

Herkolonisatie

Door Pieterburen wordt ook meegewerkt aan een herintroductieprogramma op andere plaatsen die opnieuw geschikt werden. Hiertoe werden er in 1989 vier en in 1990 één zeehond uitgezet in de Oosterschelde en

één dier in de monding van de Somme in Noord-Frankrijk. Op beide plaatsen houden zich ook kleine concentraties 'wilde' zeehonden op waarbij de uitgezette exemplaren zich kunnen aansluiten. Deze prille vestigingen blijken ondertussen stand te houden. In 1991 werd voor het eerst weer een gewone zeehond geboren op een zandbank in de Oosterschelde. In de Somme-monding was dit reeds in 1990 het geval, in 1991 werden hier zelfs al 3 jongen geteld. Voor een verdere aanwas zullen er toch nog wat problemen een oplossing moeten krijgen. Wat de Somme betreft geldt dit vooral de jacht, voor de Oosterschelde vooral de visserij met fuiken. Een blijvende vestiging op deze plaatsen is voor een verdere verspreiding en misschien zelfs een toekomstige herkolonisatie van de Belgische kust ongetwijfeld de beste garantie.

Literatuur

Gompel J. Van, 1983. Zullen zich opnieuw Zeehonden vestigen aan onze kust? *Natuurreservaten* 5:162-165.

Haafien, J.L. van, 1974 Zeehonden langs de Nederlandse kust. WM 101. KNNV, Hoogwoud.

Dr. J. Van Gompel, Koninginnelaan 40, 8370 Blankenberge.

Melden waarnemingen

Adressen voor het melden van waarnemingen van zeezoogdieren in België.

Alle waarnemingen:

John van Gompel, Koninginnelaan 40, 8370 Blankenberge. telefoon 050-415541.

Zieke dieren:

Oost en middenkust: John van Gompel (adres zie boven) of Luc Tholpe, Dolfinarium Brugge, telefoon 050-383838.

Westkust: John Jacques, Halve Maanstraat 1, 8450 Nieuwpoort. Telefoon 058-235761.

Scheldebekken: Jan Rodts, CCBV, 02-5212850.

Verspreiding van reeën in de duinen

Theo Verstrael

Zo op het oog vormen de duinen door hun grote afwisseling van open valleien, dichte struwelen en een veelal beboste binnenduinrand, een ideaal biotoop voor reeën. Vreemd genoeg komt de ree toch niet in alle duingebieden voor: in de duinen van Noord-Holland benoorden het Noordzeekanaal en ten zuiden van Katwijk zijn slechts incidenteel reeën aanwezig, die steevast weer verdwijnen na verloop van enige weken. Toch voelt de ree zich in de andere duingebieden prima thuis. Zal zij wellicht op korte termijn de lege gebieden gaan bezetten?

Nederlands enige in het wild levende hertesoot, de ree *Capreolus capreolus*, voelt zich het beste thuis in een landschap waar zij overdag dekking kan vinden om te rusten, te herkauwen of bij gevaar te vluchten en waar zij 's nachts voldoende voedsel kan vergaren. Een parklandschap, met afwisselend sappige velden, akkers en bossen, vormt dan ook het voorkeursbiotoop van de ree. Na het op grote schaal in cultuur brengen van bossen en woeste gronden is het in ons land vrij goed gegaan met deze cultuurvolger. Sinds 1930 is de grootte van de po-

pulatie ongeveer vertienvoudigd en zijn veel nieuwe gebieden door reeën bevolkt, waaronder de duinen (Rijksinstituut voor Natuurbeheer, 1984).

Herkomst duinpopulaties

De meeste reeënpopulaties in de duinen zijn uitgezet. Maar er zijn uitzonderingen, zoals op Ameland. Op dit eiland doet het hardnekkige verhaal de ronde dat de eerste ree, een jonge bok, vlak na de Tweede Wereldoorlog is overgestoken van het vasteland. Dat is minder onwaarschijnlijk dan het lijkt. Vogelwachters op Griend en En-

De ree voelt zich prima thuis in de duinen.

Foto Jacques van der Neut

gelsmansplaat zien vrij regelmatig reeën naar zandplaten in de Waddenzee toelopen. Helaas lopen deze zwerftochten voor de beesten meestal slecht af. Wellicht is het de stamvader van de huidige Amelandse populatie wél gelukt. De toenmalige eilandbewoners zouden het zo leuk hebben gevonden dat ze geld hebben ingezameld om enkele geiten te kopen. Later zijn er nogmaals dieren van het vasteland binnengehaald om inteelt te voorkomen.

Ook op Goeree-Overflakkee heeft de populatie zich min of meer op natuurlijke wijze gevestigd. Pas nadat de zeegaten Haringvliet en Grevelingen waren gedicht, konden zwerfende reeën uit Voorne en Schouwen-Duiveland oversteken en het nog lege, maar zeer geschikte Goereese duingebied koloniseren. De vrij kleine populatie van Walcheren is daarentegen niet uit een ander duingebied afkomstig, maar uit Zuid-Beveland.

Barrières

Als de duinen zo geschikt voor reeën zijn, waarom worden dan bijvoorbeeld het Noordhollands Duinreservaat en Meijndel niet bevolkt vanuit de bestaande populaties?

Een ree is niet zo'n zwerver. De meeste reeën slijten hun hele leven binnen een straal van enige kilometers rond de geboorteplaats (Kurt 1978, von Raesfeld 1977). De belangrijkste oorzaak ligt waarschijnlijk bij de verschillende barrières die zwerfende reeën ontmoeten. Het Zwanewater zou gekoloniseerd kunnen worden vanuit het Robbenoordbos in de Wieringermeer. Reeën moeten dan een brede strook met weilanden en akkers oversteken waar ze nauwelijks dekking vinden. Dat maakt zo'n avontuur weinig aantrekkelijk. Er komen wel eens bokken in het gebied voor, maar dat zijn nooit blijvertjes, wellicht ook omdat het gebied klein is.

De Schoorlse duinen en het Noordhollands Duinreservaat zijn nog moeilijker te bereiken vanwege de Hondsbossche zeeuwering. Verder zuidelijk zouden reeën ogenschijnlijk gemakkelijk vanuit Noordwijk kunnen oversteken naar Berkheide en Meijndel. In beide gebieden komen echter alleen incidenteel reeën voor. De gordel van bebouwing rond Katwijk lijkt een te grote barrière voor de vestiging van een vaste populatie.

Zijn duinen geschikt?

In de duingebieden waar reeën wel voorkomen, blijken ze het prima naar hun zin te hebben. Er is altijd wel een struweel of bosje in de buurt om dekking te vinden. In de open duingedeelten vinden reeën in het voorjaar, de zomer en de herfst een keur aan kruiden, blaadjes, bessen en andere vruchten die garant staan voor een zeer afwisselend menu.

De winterperiode en het vroege voorjaar zijn de moeilijke perioden. In winters met lage temperaturen en sneeuw, maar met veel zon zijn er weinig problemen. De reeën benutten het zonlicht om op te warmen terwijl het voedsel nog goed bereikbaar is. Regen, mist en ijzel, zeker als er ook een stevige wind staat, zijn daarentegen funeste omstandigheden voor de dieren. Ze verliezen hun isolatie, kunnen sterk afkoelen en moeten daarom veel voedsel opnemen. In zulke perioden wordt er snel ingeteerd op de vetvoorraden en gaat de conditie achteruit. Zeker wanneer er ijzel optreedt, vallen er veel slachtoffers onder de reeën; het voedsel is immers onbereikbaar geworden.

Verspreiding van de ree in de Nederlandse duinen.

Voortplanting

In alle duingebieden, behalve de Coepelduinen waar ze pas sinds 1989 aanwezig zijn, planten de reeën zich succesvol voort. Regelmatig worden er in het late voorjaar geiten met tweelingen gezien. Natuurlijke vijanden, die in staat zijn de populatie in aantal te beïnvloeden, ontbreken in Nederland. Vossen zijn zeker in staat om een reekalf te bemachtigen, maar kunnen niet tegen een vastberaden moerdier op. In de eerste jaren na de definitieve vestiging van de vos hadden beheerders in de Amsterdamse Waterleidingduinen de stellige indruk dat er minder tweelingkalves werden geboren. Vossen zouden in staat zijn om met hun scherpe reukzin een werpende ree op te sporen. Als de geit op het punt stond het tweede kalf te werpen, meestal op enige afstand van het eerste kalf, zouden vossen van de verminderde aandacht van de geit gebruik maken om het eerste kalf te verschalken. Waarnemingen van dit gedrag ontbreken. Nu vossen al weer zo'n 15 jaar deel uitmaken van de AWD-fauna, is het aantal tweelingen weer terug op het oude niveau. De reeën lijken zich te hebben aangepast.

Recreatie

In een goed reeënbiotoop is voldoende rust een vereiste. In duingebieden waar af te sluiten gebieden ontbreken, kunnen zich directe conflicten voordoen tussen recreatie en reeën. Zo zijn in de boswachterij Hollands Duin in Noordwijk, een gebied waar in weekenden met mooi weer duizenden mensen komen wandelen, verscheidene malen rustende reeën opgeschrikt door (illegaal) loslopende honden. In de paniek die zich vervolgens van de vluchtende dieren meester maakt, kijken ze minder goed uit voor obstakels. Verschillende reeën zijn zo jammerlijk tegen een boom of afraftering aan hun einde gekomen.

Landbouwschade

Nu is recreatie weliswaar een probleem voor een duinbeheerder met een reeënpopulatie in zijn gebied, maar het is zeker niet het belangrijkste. Recreanten vinden reeën immers mooi, spannend om naar te kijken en 'onschadelijk'. Vanuit het oogpunt van recreatie staat niets een snelle introductie van reeën in de nog lege ge-

Rasters houden reeën van de 'straat'.

Foto Geurt Besselink

bieden in de weg. Maar op twee andere punten kunnen reeën de beheerder wél voor problemen stellen: schade aan de landbouw en verkeersongevallen. Gezien de omvang van de populaties vallen de problemen met de landbouw reuze mee. In ieder gebied zijn er wel klachten, maar nergens loopt de schade uit de hand. Op het vasteland lijden bollenboeren aan de binnenduinarand wel eens schade door reeën. De dieren blijken een voorkeur te hebben voor een duurdere soort tulpenbol, terwijl ze hyacinten totaal negeren (een kwestie van smaak). Wanneer de problemen aanhouden wordt er meestal gekozen voor afschot van de boosdoener(s).

De jachtpachter van de boswachterij Noordwijk, die ten gevolge van de lage reeënstand aldaar geen beesten af wil schieten, past een ander middel toe: hij strooit "bloedmeel" op de randen van de bollenpercelen, waarna de reeën zich niet meer laten zien. Wanneer incidenteel toegepast blijkt het een effectief (en reevriendelijk) middel. Alle reden dus om dit middel ook in andere gebieden toe te passen.

Verkeer

Een groter probleem voor beheerders vormen aanrijdingen met reeën. Waar een weg aan weerszijden wordt omgeven door een voor reeën geschikt biotoop, wisselen de dieren van het ene naar het andere gebied. Op Ameland is de verbindingsweg Nes-Ballum ter hoogte van de Roosduinen zo'n beruchte wisselplaats. Jaarlijks worden hier 2 à 3 reeën doodgereden, op een

Recreanten vinden reeën lief: het bambie-effect.

Foto Johan Webbink

populatie van slechts 60 dieren. Binnenkort zullen schapen de Roosduinen gaan begrazen en de beheerders denken er sterk over om het daarvoor benodigde raster op een rekerende hoogte te brengen.

Zo'n reeraster staat al enige jaren aan de zuid- en zuidooststrand van de Amsterdamse Waterleidingduinen. Sindsdien is in die omgeving geen sprake meer van landbouwschade of verkeersongevallen. Noordwaarts ontbreekt dit raster en daar vormen reeën nog wel een potentieel gevaar voor het verkeer. Omdat een reeraster een grote investering met zich meebrengt, hebben veel beheerders gekozen voor een goedkopere oplossing, namelijk het plaatsen van wildspiegels (lage paaltjes met op de kop spiegels

waarin de koplichten van auto's reflecteren). Op Schouwen-Duiveland is het aantal ongevallen met reeën op de weg van Renesse naar Burgh-Haamstede door deze maatregel drastisch verminderd.

Natuurlijke vijanden

Rekerende rasters en wildspiegels moeten voorkomen dat reeën vanuit het duin schade toebrengen aan derden. Maar ook binnen de duingebieden zelf zien veel beheerders zich voor een probleem gesteld. Sinds het verdwijnen van lynx en wolf uit ons land kent de ree geen natuurlijke vijanden meer. Voedselaanbod, parasitaire ziekten en het aanbod van dekingsmogelijkheden zijn daardoor de beperkende factoren geworden voor de populatiegrootte.

Veel beheerders zijn van mening dat er zich in zo'n situatie ongewenste ontwikkelingen kunnen voordoen. De conditie van de dieren neemt in het algemeen af, de dieren worden kleiner, valser van kleur en vallen eerder ten prooi aan natuurlijke doodsoorzaken als parasitaire ziekten en honger. Vooral voor ziekten zijn de beheerders beducht, omdat de reeën regelmatig het duingebied verlaten om op weilanden waar vee graast, hun kostje bij elkaar te scharrelen. Bovendien vinden ze het ongewenst dat recreanten oog in oog kunnen komen te

Het voorkomen van reeën in de duinen.

gebied	sinds	herkomst	geschat aantal ¹	dichtheid per 100 ha	jacht
Ameland	± 1945	1e overgelopen, daarna uitgezet	50-60	5,0	nee
Zwanenwater	-	incidenteel			
NHD	-	incidenteel			
Z-Kennemerland	± 1952	uitgezet	70-90	3,6	ja
AWD	± 1962	uitgezet	200	5,0	ja
Noordwijk	± 1970	uit AWD	15		nee
Coepelduinen	1989	uit Noordwijk	3		nee
Berkheide	-	incidenteel			
Meijndel	-	incidenteel			
Solleveld	-	incidenteel			
Voorne	± 1950	uitgezet	80-90	6,7	ja
Goeree-Overfl.	± 1970	uit Voorne/Schouwen	200	10,0	ja ²
Schouwen-Duivel.	± 1937	uitgezet	300	10,0	ja ³
Walcheren	± 1970	uit Z-Beveland	80	10,0	ja

¹ Het tellen van reeën in de duinen is een zeer tijdrovende en lastige klus, waarvoor verschillende methoden in zwang zijn. De hier opgegeven aantallen zijn minimumschattingen.

² Reeën worden (nog) niet bejaagd in het eigendomsgebied van Natuurmonumenten.

³ Dankzij aktes van de Stichting Duinbehoud en de Vogelbescherming is de jacht in een deel van de kop van Schouwen sinds eind 1989 gesloten.

staan met een kreperende ree (Bambi-effekt). Daarom kiezen zij voor selectieve bejaging van reeën.

Jacht geen noodzaak?

Uit onderzoek in een moerasgebied in Friesland waar reeën niet meer worden bejaagd, bleek dat de hierboven geschetste ontwikkelingen zich op vrij kleine schaal inderdaad voordeden (Groot Bruinderink, 1987). Omwonenden zijn middels een intensieve voorlichting door de beheerder, It Fryske Gea, op de hoogte gesteld van het beleid. Voor hen is de ontmoeting met een hongerig, ziek of stervend ree geen probleem meer.

Op Schouwen-Duiveland komt echter al jaren een hoge reeënstand voor van 10 reeën per 100 hectare. Jaarlijks vindt hier afschot plaats, maar er is zoveel dekking voor de reeën beschikbaar dat de jagers het hun toegestane aantal bij lange na niet halen. Toch is er géén sprake van een slechte gezondheid van de dieren. Op dit moment biedt dit gebied de vele reeën blijkbaar wel voldoende mogelijkheden om moeilijke omstandigheden door te komen. Beheerders vinden hier opvallend weinig "valwild". De dichte struwelen zijn hiervan de belangrijkste oorzaak.

Verandering traditioneel beeld

Gezien de hevige kritiek waaraan jacht momenteel blootstaat, is het opvallend dat jacht op reeën minder weerstand oproept. De jachtpraktijk en het verhaal over het verdwijnen van grote roofdieren komen wellicht realistischer over dan de verhalen die als excuus moeten dienen voor de bejaging van andere diersoorten.

Toch zou het op zijn minst de moeite waard zijn om de jacht op reeën in verschillende (duin)gebieden volledig te stoppen en de populatieontwikkeling aandachtig te volgen. De duinen vormen immers integraal een onderdeel van de *Ecologische Hoofdstructuur*, waar natuurlijke processen zo veel mogelijk een kans moeten krijgen (zie Janssen & Salman, 1992). Regulatie via het voedselaanbod of het voorkomen van ziekten is bij uitstek een natuurlijk proces. En worden aspecten als de conditie van reeën niet vooral bepaald door tradities (mooie geweien)? Misschien heeft het traditionele beeld, dat beja-

Water vormt voor reeën niet perse een barrière.
Foto Geurt Besselink

ging van reeën noodzakelijk is, in ieder geval voor wat betreft de duinen toch aanpassing.

Literatuur

- Groot Bruinderink, G.W.T.A., 1987. Recwild in de Alde Feanen. Intern rapport 87/11, Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Arnhem.
- Janssen, M.P.J.M. & A.H.J.P. Salman (red.), 1992. Duinen voor de wind. Een toekomstvisie op het gebruik en het beheer van de Nederlandse duinen. Stichting Duinbehoud, Leiden.
- Kurt, F. 1978. Rehwild. BLV, München/Bern.
- Raesfeld, F. von 1977. Das Rehwild. Parey, Hamburg/Berlin.
- Rijksinstituut voor Natuurbeheer, 1984. Natuurbeheer in Nederland. Dieren. Pudoc, Wageningen.
- Veen H.E. van de & S.E. van Wieren, 1980. Van grote grazers, kieskeurige fijnproevers en opportunistische gelegenheidseters. Instituut voor Milieuvraagstukken, Amsterdam.

Dankwoord

Dit artikel kon alleen maar tot stand komen dankzij de informatie van de volgende personen, die goed bekend zijn met de situatie in de verschillende (duin-)gebieden: Richard Kieviet en Joop de Jong (Ameland), Wim Klomp (Zwanenwater), Rienk Slings (Noordhollands Duinreservaat), Pieter Dhont (Zuid-Kennemerland), Gert Baeyens en H.J. Verdonk (Amsterdamse Waterleidingduinen), M. Gielen (Noordwijk), Johan van der Berg (Voorne), Sieb Kuiper (Goeree-Overflakkee), John Beijersbergen (Schouwen-Duiveland), Henk Mandemaker en Gerard Wösten (Walcheren) en Geert Groot Bruinderink (Veluwe).

Theo Verstrael, Rivierforel 38,
2318 ME Leiden

Baltsgedrag van de grootoorvleermuis

Guido Keijl

In Zoogdier 1991 nummer 4 doet Zomer Bruijn verslag van zijn waarnemingen van baltsgedrag door een grootoorvleermuis in het voorjaar. Over de paartijd en het paargedrag van grootoorvleermuizen in Nederland is vrijwel niets bekend en navraag bij Nederlandse vleermuisonderzoekers leverde weinig op. Zelf heb ik in de zomer een soortgelijke waarneming van het baltsgedrag door grootoorvleermuizen gedaan, die mogelijk zelfs op paring duidt.

Verschillen in paartijd

Voor zover bekend paren de Nederlandse soorten van het geslacht *Myotis* in het najaar (Schober & Grimmberger 1987), hoewel ook 's winters wel parende vleermuizen van dit geslacht in groeven worden waargenomen. Rosse vleermuizen *Nyctalus noctula*, dwergvleermuizen *Pipistrellus pipistrellus* en ruige dwergvleermuizen *Pipistrellus nathusii* paren in de nazomer. De mannetjes van deze soorten baken dan een territorium af en proberen door luid te roepen paarlustige vrouwtjes te verleiden (Kapteyn 1991). In de andere maanden van het jaar is de sociale roep van de dwergvleermuizen ook te horen, maar minder vaak en minder intensief. Zomer Bruijn rapporteerde een waarneming van baltsgedrag van een gewone grootoorvleermuis *Plecotus auritus* in het voorjaar (Bruijn 1991).

Sociale roep

De sociale roep van de grootoorvleermuis is, evenals die van de dwergvleermuizen, het gehele seizoen te horen. Deze sociale roep verschilt sterk van de zachte sonar en lijkt wel wat op de sociale roep van beide soorten dwergvleermuizen, maar is regelmatig. De roep wordt ongeveer één keer per seconde voortgebracht en klinkt met het 'blote oor' als een dun 'tsp tsp tsp'. Door de batdetector is de

roep bij 20 kHz te horen als een knalende zweepslag. Omdat de roep met grote regelmaat wordt voortgebracht, is de vleermuis in de vlucht met het blote oor vaak goed te volgen. Dit in tegenstelling tot sociaal roepende dwergvleermuizen. Uit eigen waarnemingen is herhaalde malen gebleken dat in de nazomer, met name eind augustus, soms een sterk verhoogde activiteit is waar te nemen van sociaal roepende grootoorvleermuizen (Keijl et al. 1992).

Opvallend gedrag

Het meest opvallende gedrag door grootoorvleermuizen werd in de nacht van 28 augustus 1991 in het kas-teelbos Renswoude (Utrecht) waargenomen. Er werden toen gewone grootoorvleermuizen vastgesteld in een deel van het bos waar deze soort eerder in de zomer niet was aangetroffen. Op vijf plaatsen in het bos werden luid roepende en rondvliegende exemplaren gezien. Allen vlogen met aanzienlijke snelheid op 1-3 meter boven de grond in wijde bogen, waarbij ze regelmatig op zeer korte afstand van de waarnemers passeerden. Als er een zaklamp werd gebruikt verdwenen de vleermuizen, maar als het weer donker was kwamen ze spoedig terug alsof ze zich even achter een boom hadden schuilgehouden. Ook vanuit bomen werd luid geroepen. Eén

exemplaar riep vanuit een gat in een boom terwijl een andere grootoorvleermuis roepend rond de boom vloog. Vanuit een ander gat was een flink geschreeuw te horen van tenminste twee exemplaren.

Hoewel niet met zekerheid kon worden vastgesteld dat het hier om paargedrag ging, is dit de meest waarschijnlijke verklaring. Verwisseling met jonge grootoorvleermuizen kan op grond van het vlieggedrag worden uitgesloten. Juist uitgevlogen vleermuizen vliegen nogal klungelig en zijn gemakkelijk als zodanig te herkennen. Verwarring met andere vleermuissoorten kon eveneens worden uitgesloten op grond van de grootte en de grijswitte buik van de dieren. Bovendien zijn bij twee exemplaren in boomholten de enorme oren gezien.

Voor- en najaar

Uit buitenlands onderzoek is bekend dat door gewone grootoorvleermuizen in het najaar en opnieuw in het voorjaar wordt gepaard (Stebbing 1970, Horáček 1975). Bovendien maken Stebbings en Horáček aannemelijk dat mannetjes, in tegenstelling tot bijvoorbeeld dwergvleermuizen, actief op zoek gaan naar vrouwtjes. Geen van beide auteurs maakt echter melding van lokgeluiden. Waarnemingen aan een verwante soort uit het geslacht *Plecotus* zouden overigens wel in deze richting kunnen wijzen (Kunz & Martin 1982). Overigens werden er bij twee Noordamerikaanse *Plecotus*-soorten aanwijzingen gevonden voor een gespreide paartijd die liep van het najaar tot in de winter (Jones 1977, Kunz & Martin 1982).

Verwarrend genoeg wordt door Stebbings en Horáček voor de grijze grootoorvleermuis *P. austriacus* juist weer vermeld dat deze niet in het voorjaar paart. Deze laatste is in Nederland echter zo zeldzaam dat we ons voorlopig tevreden kunnen stellen met de constatering dat de gewone grootoorvleermuis vermoedelijk het hele jaar door paart, behalve dan misschien tijdens de kraamperiode in de zomer.

Grootoorvleermuizen verlaat zijn schuilplaats.

Foto Dick Klees

- Horáček, I., 1975. Notes on the ecology of bats of the genus *Plecotus*. *Věstník Čs. Spol. Zool.*, 39:195-210.
- Jones, C. 1977. *Plecotus rafinesquii*. *Mammalian Sp.* 69:1-4.
- Kapteyn, K., 1991. Sociale geluiden van gewone dwergvleermuis *Pipistrellus pipistrellus*, ruige dwergvleermuis *Pipistrellus nathusii* en rosse vleermuis *Nyctalus noctula* in het najaar. *Nieuwsbrief Vleermuiswerkgroep Nederland*, 4(2):11-14.
- Keijl, G., F. van der Vliet & E. Jansen, 1992. Vleermuizen in enkele terreinen van Stichting Het Utrechts Landschap, zomer 1991. Stichting Vleermuis-onderzoek.
- Kunz, T.H., & R.A. Martin, 1982. *Plecotus townsendii*. *Mammalian Sp.*, 175:1-6.
- Schober, W., & E. Grimmerger, 1987. Die Fledermäuse Europas: kennen, bestimmen, schützen. Kosmos, Stuttgart.
- Stebbing, R.E., 1970. A comparative study of *Plecotus auritus* and *P. austriacus* inhabiting one roost. *Bijdrage Dierkunde* 40:91-94.

Literatuur

Bruijn, Z., 1991. Baltsgedrag van de grootoorvleermuis. *Zoogdier*, 2(4):10-12.

Guido Keijl, Stephensonstraat
15 I, 1097 BA Amsterdam.

Dick Dekker's jongensdromen

Verlangen naar ruimte en ruigte

Walter Lentjes

Dick Dekker behoort tot de Nederlanders van wie de jeugd in de oorlogsperiode viel. Toen de duinen weer toegankelijk werden was hij daar te vinden. Later ontdekte hij de Veluwe. Ook dit was hem niet ruig en ruim genoeg. In Lapland dacht hij het te vinden, maar uiteindelijk vond hij zijn ruimte in Canada. In Nederland begonnen als illustrator, schrijft hij nu in Canada artikelen over wolven en andere grote zoogdieren. Een gesprek met een gemigreerde in Nederland vergeten self-made zoöloog in Edmonton, Canada.

Mijn vroege jeugd stond in het teken van het hakenkruis. Net voor de oorlog, ik was zes, verhuisden mijn ouders van Rotterdam naar Haarlem waar mijn vader in militaire dienst moest. Er volgden vier jaren van armoede, maar ik was te jong om er geestelijk onder te lijden. Onze generatie had veel vrije tijd; de school was vaak gesloten. Met mijn broer en een boezemvriend zwierf ik door het Bloemendaalse Bos en de polders bij Spaarndam. Wij waren echte grasduinners, altijd op pad. Ik herinner me dat ik als kind al hardop liep te fantaseren over huilende wolven om een blokhut in Alaska. Dat had ik gelezen in de strip van Bulletje en Bonestaak. Een van onze favoriete bestemmingen was het zogenaamde "Tinholthuisje" bij de ruïne van Brederode in Santpoort. Het was een klein natuurhistorisch museum dat vol stond met bezienswaardigheden vergaard uit de hele wereld. We zagen daar de volledige albums van Verkade, met de verzamelplaatjes van Voerman en andere Nederlandse tekenaars over natuur in eigen land. Wij hadden thuis niets op het gebied van natuurboeken, en er waren toen nog geen natuurfilms en TV. Als je dat vergelijkt

met wat de jeugd tegenwoordig tot zijn beschikking heeft aan educatief materiaal...

Toen de oorlog voorbij was, verbeterden onze levensomstandigheden langzaam. De eerste reep chocolade of een banaan waren evenementen, maar ook het openstellen van de duinen. Die waren in de oorlog "sperrgebied". In de naoorlogse tijd negeerden wij alle bordjes "Verboden Toegang", tot ergernis van de koddebeiers. Als ik nu in de duinen kom, ervaar ik het landschap heel anders. De vroegere sfeer is kapot. Ik vind het onvoorstelbaar dat er overal getrimd en gerend mag worden. Aan de positieve kant: er wordt niet meer gejaagd. Vroeger was het duin een fazantenkwekerij voor de heren jagers. Ook wordt er niet meer geklemd en zijn er nu vossen, wat interessante gevolgen gehad heeft voor de konijnenstand en uiteindelijk voor de begroeiing. Ik heb dat door de

De illustraties bij dit artikel zijn van Dick Dekker.

jaren, tijdens mijn geregelde bezoeken, met belangstelling gevolgd.

Van welke verenigingen was je lid?

In de jaren vijftig werd ik lid van Natuurmonumenten en de Vogelwerkgroepen. Maar in mijn jonge jaren wist ik van het bestaan van natuurbewegingen niets af. Ik had een aangeboren interesse in de natuur en dat werd tenslotte meer gericht toen ik op het Lyceum geconfronteerd werd met de befaamde flora van Heymans, Heinsius en Thysse.

Alle bloeiende planten die ik op mijn duinwandelingen tegenkwam en niet kende, gingen mee naar huis ter determinatie. Die kennis hield ik bij nadat ik me begon toe te leggen op vogels. Dat gebeurde nadat ik door de verrekijker van een padvinderleider mocht kijken. Het opende mijn ogen, letterlijk en figuurlijk. Dat je zo maar een wilde vogel in alle details vanuit de verte kon bespieden was voor mij toen een openbaring.

Wanneer ben je met schrijven en met illustreren begonnen?

Dat gebeurde als het ware bij toeval. Toen ik de HBS na drie jaar verliet (met lof), kreeg ik een baantje op *De Spaarnestad*. Ik kwam op de layoutafdeling terecht en al gauw kreeg ik de grafische verzorging van de jeugdbladen. Dat opende een geheel nieuwe wereld voor mij. Toen ik 17 jaar was, verkocht ik

mijn eerste artikeltjes compleet met tekeningen. De onderwerpen waren gebaseerd op eigen ervaring en al gauw beperkte ik me tot de natuur. Mijn dienstplicht vervulde ik bij Amersfoort en op de Veluwe. Na diensttijd zwierf ik op de heide of in het bos. Ik bouwde schuilhutten bij sperwernesten en zat 's avonds bij een tankbaan op vossen te loeren. Ik vond overal stof te over voor mijn pen, potlood en camera.

In de jaren vijftig had ik elke week een bladzijde met tekeningen en tekst in het jeugdblad *Sjors van de Rebellenclub*. De rubriek heette *Avontuur in de Natuur*. Het leverde elke week 35 gulden op als bijverdienste. Daarvan kocht ik in 1952 al een tweede-hands Panhard. In die tijd kwamen de hoofdredacteurs van *De Spaarnestad* nog op de fiets. Mijn vader was een automonteur en hij had zijn handen vol aan mijn wrak. Ik kwam vaak met panne thuis van de Veluwe, de Biesbosch of de Peel.

Maakte je al vroeg buitenlandse reizen?

Op lange weekeinden zoals Pinksteren en Pasen, kampeerde ik met een vriend of met mijn broer in de Eifel en de Ardennen. Daar begonnen we omstreeks 1953 mee. Later trokken we naar de Alpen om steenarenden en gemzen te zien. In 1956 gaf ik mijn baan op, want ik wilde naar Lapland dat ik beschouwde als de laatste wildernis van Europa. Mijn broer ging mee. We belandden in een klein Zweeds dorp, waar we een baan kregen op een houtwerf. Visarenden, auerhanen en elanden waren daar algemeen. Toen we na een half jaar in Nederland terugkwamen, had ik veel stof verzameld voor artikelen in de Haarlemse krant en de geïllustreerde

Dick Dekker met wapitie-gewei.

weekbladen van *De Spaarnestad*. Toen Jan P. Strijbos in *De Telegraaf* van leer trok tegen de zangvogelvangst in zuidelijke landen, begon ik een polemiek over de eendenkooien in eigen land. Ik vond dat daar eerst een eind aan moest komen voordat Nederlandse vogelbeschermers recht van spreken hadden over de vogelmoord in zuidelijke landen. In Zweedse natuurkringen hadden Nederlanders toentertijd niet zo'n goede naam vanwege die eendenkooien. Tussen de bedrijven door schreef en illustreerde ik drie kleine veldgidsjes. Het eerste deeltje *Buiten* bereikte een derde druk. In 1959 emigreerde ik naar Canada. Terug in 1961, gaf ik bij *De Spaarnestad* twee boekwerkjes uit over mijn Canadese ervaringen: *Waar Raven Roe-pen en Bergen, Bossen, Prairies*.

Werd er toen veel gepubliceerd voor de populaire markt?

De natuur was toentertijd lang niet zo populair als nu. Er werd betrekkelijk weinig uitgegeven op dat gebied. In de jaren dertig waren er een paar rasechte natuurschrijvers, zoals Jac P. Thijssse. Zijn *Het Vogeljaar* heb ik gelezen en herlezen. In de bibliotheek vond ik boeken van A.B. Wigman over het groot-wild op de Veluwe. Ook vond ik soms een vertaald werk van Duitse en Engelse schrijvers, zoals William Long die over de Canadese wildernis schreef. Vlak na de oorlog was Jan P. Strijbos een van de weinige natuurschrijvers wiens werk ik kende. Tegenwoordig is er een ware explosie van natuurboeken. De een nog mooier geïllustreerd dan de ander, al is de tekst er vaak maar bijge-flanst. Vroeger kwam een boek voort uit de inspiratie van de auteur, die schreef omdat hij wat kwijt moest. Tegenwoor-dig wordt een boek op stapel gezet door de uitgever, omdat hij er brood in ziet.

Wat had je grootste belangstelling: flora, vogels of zoogdieren?

Ik begon met de plantenwereld. Daarna ontdekte ik de vogelstudie en dat lag voor de hand. Zoals Jac P. Thijssse vroeger al schreef, er zijn in Nederland mis-schien duizend keer zo veel muizen als vogels, maar voor elke muis zie je wel duizend vogels. Toch, en misschien juist om hun verborgen levenswijze, waren zoogdieren voor mij absoluut fascine-rend. De fauna van het duin was vroeger zeer beperkt. Er waren konijnen, ha-zen, hermelijnen en wezels. Er liep een

enkele bunzing, maar die werden door de koddebeiers zo kort gehouden dat je ze nooit zag. Vossen, reeën en herten waren er in mijn tijd niet. Om die te zien, ging ik naar de Veluwe.

Wanneer en waarom ben je uit Nederland vertrokken?

Nederland is een schitterend land, maar er zijn veel te veel mensen. De drukte op de wegen en in de natuurgebieden werd in mijn tijd zienderogen erger. Eerst trok ik naar de natuur in het bui-tenland: hoe ongerepter en woester, hoe beter. Ik zocht naar de oernatuur waar de mens het evenwicht nog niet ver-knoeid had. Ik verlangde naar een noor-delijk landschap met een compleet eco-systeem van grote zoogdieren, inclusief grote roofdieren en speciaal de wolf. Daar zocht ik bewust naar, eerst in Zweden, daarna in Canada. Definitief emigreren, in 1964, was een moeilijke beslissing. Als je zo'n dertig jaar in Nederland gewoond hebt, hecht je aan eigen bodem. Als ik nu de onge-kende drukte in Nederlandse natuurge-bieden bezie, is Canada voor mij een goede beslissing geweest. Wat ik daar meegemaakt heb en nog meemaak aan rust en ruimte, aan vogels en zoogdie-ren, is "het einde" zoals men tegen-woordig zegt.

Je zag kans in Canada je vleugels uit te slaan?

In Nederland leed ik onder een gebrek aan onderricht op het gebied van de na-tuurstudie. Ik kende niemand met een universitaire opleiding. Van de weten-schappelijke vakliteratuur wist ik niets af. In Canada ontmoette ik biologen en ornithologen, die gewoon lid waren van de plaatselijke natuurvereniging. De contacten die ik opdeed, openden een deur naar de internationale vaklitera-tuur. Daar leerde ik veel van. Aanvankelijk voelde ik me "onmondig" in Canada. Het was een ramp dat ik als het ware mijn taal kwijt was. Gelukkig vond ik snel een baan als grafisch ont-

werper en na een jaar besloot ik me freelance te vestigen. Al gauw begon ik te schrijven over wat ik zag en vooral over wat me verontrustte, zoals de vergiftigingen van wolven. Dat gebeurde toen van overheidswege zelfs op de grens van het Nationale Park van Jasper. Mijn eerste stukjes werden in de plaatselijke krant geplaatst of in blaadjes van natuurclubs. Publiceren in betalende tijdschriften was er niet bij. Ik woonde in Edmonton in de provincie Alberta, ver van landelijke centra zoals Toronto. Tenslotte begon ik voor biologische vakbladen te schrijven over mijn specifieke studieonderwerpen: slechtvalken en wolven.

Wat doe je momenteel?

Sinds 1982 ben ik geheel op natuurverwante zaken ingesteld. Ik publiceer in populaire en biologische tijdschriften. Ik heb hier drie natuurboeken geschreven en sinds 1983 ben ik redacteur van *WolfNews*, kwartaalblad van de Canadian Wolf Defenders.

Ik spendeer veel tijd in het Nationale Park van Jasper als een zogenaamde "Volunteer Wildlife Researcher". Het houdt in dat ik berghutten mag gebruiken en te paard samen met de parkwachters afgelegen streken kan bezoeken. Ik heb het een en ander gepubliceerd over de stand van de wolven en herten in het Park van Jasper gebaseerd op 25 jaar veldwaarnemingen. Ook ben ik geïnteresseerd in de verspreiding van otters in Jasper en in de concurrentie tussen wolven, coyotes en vossen. Deze roofdiersoorten zijn dodelijke voedselconcurrenten van elkaar.

Tijdens mijn jaarlijkse bezoeken aan Nederland heb ik in de Amsterdamse Waterleidingduinen een fascinerend geval van roofdierconcurrentie zien ontwikkelen: de invasie van de vos en het uitsterven van de hermelijn. Jaap Mulder schreef daar over in *Argus* en *Zoogdier*. Hij rapporteerde dat boswachters bij Castricum opmerkten dat de laatste hermelijnen vaak in bomen klommen. Men meende dat deze hermelijnen op zoek waren naar vogelnesten vanwege een mogelijk tekort aan konijnen. Ik kreeg een ander idee, toen ik op de prairie bij Edmonton bij mijn nadering hermelijnen in bomen zag klimmen.

Volgens mij betreft het een "anti-predator strategie". De Canadese hermelijnen hebben geleerd in bomen te klimmen om aan grondpredatoren zoals de

Dikhoornschaap in Jasper National Park.
Foto Dick Dekker.

coyote te ontkomen. Dit kan ook het klimmen van duinhermelijnen verklaren: een gewoonte aangeleerd nadat de vos talrijk werd. Tussen twee haakjes, naar mijn idee heeft de achteruitgang van de hermelijn in het duin ook te maken met de opmars van de bunzing. In de eerste jaren na het klemverbod leek het mij toe, dat sporen van bunzings in de Waterleidingduinen veel algemener waren dan vroeger. Ik neem aan dat bunzing en hermelijn niet bepaald op vriendelijke voet leven.

Op de prairie rondom Edmonton is het dominerende roofdier tegenwoordig de coyote. Vroeger was dat de wolf, die nu op de prairie uitgeroeid is. Tegelijkertijd is de prairiehermelijn zeldzaam geworden, naar mijn mening door predatie van de coyote. Dus ook hier is de mens uiteindelijk de toppredator die de dierenwereld domineert, verandert en vaak verarmt. Gelukkig kan ik in Alberta altijd uitwijken naar de wildernis in het Nationale Park van Jasper, dat een waar paradijs is voor de liefhebber van de grote zoogdieren van het noordelijk halfmond.

Publicaties van Dick

Naast talloze artikelen in tijdschriften verschenen in Nederland tussen 1956 en 1964 de volgende boeken: *Buiten, In de openlucht, In het vrije veld, Waar raven roepen, en Bossen, bergen en prairies*; alle bij de Spaarnestad te Haarlem. Recente Nederlandstalige publicaties: *Grasduinen*, november 1990, *Wolven in Canada*, *Grasduinen*, in bewerking, *Bisons in Canada*, *Vogels*, januari 1991, *De overrompelende jacht van de slechtvalk*.

**Dick Dekker, 3919-112 A Street,
Edmonton, Alberta T6J 1K4, Canada.**

Walter Lentjes is op zoek naar oude boeken van Dick Dekker. Wie kan hem helpen? Telefoon 085-427423 (NL).

KORTAF

Biesbosch-bevers op een keerpunt

Gedurende de zomer van 1992 zijn er in de Biesbosch minstens zeven jonge bevers geboren. In 1990 en 1991 waren dat er telkens slechts twee. Volgens onderzoeker Bart Nolet is dit een aanwijzing dat het herintroductieprogramma eindelijk aanslaat. De populatie bevindt zich op een keerpunt tussen groei en afname.

Toch is het aantal van zeven jonge dieren nog laag. De twaalf vaste beverparen in de Biesbosch moeten in principe in staat zijn om circa 24 jongen voort te brengen. Slechts drie paren kwamen dit jaar tot voortplanting, de negen overige paren niet. Hoewel het totale aantal dieren dit seizoen iets is toegenomen ten opzichte van het vorige jaar

blijft het de vraag of de bevers het in de Biesbosch zullen redden. Door het eenzijdige voedselaanbod krijgen ze, met name via wilgenbast, onevenredig veel zware metalen naar binnen.

Ondertussen lijkt de Biesbosch al te klein te worden voor de bever-populatie. De dieren hebben grote territoria nodig. In de Brabantse Biesbosch zijn alle mogelijke terreinen reeds bezet. Solitaire bevers zwerven in de aangrenzende gebieden rond. Ze worden zelfs waargenomen in poldersloten en -vaarten van de Alblasserwaard. Het pessimisme in verband met de verontreiniging en de hoge sterfte maakt door de natuurlijke aanwas plaats voor optimisme. Besloten is om geen

In 1992 hebben de bevers zeven jongen. Foto Jacques van der Neut

nieuwe bevers in de Biesbosch uit te zetten, maar de ontwikkeling van de huidige populatie af te wachten.

Piet van der Reest

Bron: eigen interview met Bart Nolet (IBN-DLO).

Toename dolfijnen en walvissen

Volgens M. Leopold, onderzoeker aan het NIOZ op Tex-

el, is de stand van dolfinen en walvissen op de Noordzee de laatste jaren toegenomen. Het aantal bruinvissen en wit-snuitdolfijnen wordt geschat op enkele duizenden. Ook de dwergvinvis komt steeds meer voor, met name onder de kust van Engeland.

Als oorzaak wijst hij op de verbeterde stand van de haring in de Noordzee. Sinds de visvangst op deze soort aan banden is gelegd heeft de haringpopulatie zich enigszins hersteld. Met name in de maand augustus, wanneer de haringen hun paaigebieden opzoeken, worden steeds meer walvisachtigen door het voedselaanbod aangetrokken. Daarmee is volgens hem aangetoond dat niet het verminderde fosfaatgehalte van het Noordzee-water, maar de overbevissing verantwoordelijk is voor de afname van walvisachtigen in de tachtiger jaren.

Piet van der Reest

Referentiecassette vlemuisgeluiden

De referentiecassette *Geluiden van Nederlandse vlemuissoorten* is grondig herzien. Deze cassette is bedoeld als referentie voor het determineren van vlemuizen met behulp van geluiden ontvangen met een batdetector. Diverse actieve veldwerkers hebben hun beste en meest recente opnamen afgestaan voor gebruik op deze cassette, zodat de meest recent verworven inzichten er op te vinden zijn. De cassette kost f17,50 (inclusief verzendkosten) en is te bestellen bij: Stichting Vlemuis Onderzoek, Wageningen, postbank 5325724.

Herman Limpens &
Hans Hollander

Nozos van start

Vanaf 25 mei 1992 is er een nieuwe provinciale zoogdierstudiegroep bij: de Nozos (Noordhollandse Zoogdier Studiegroep). De Nozos zal onderzoek doen naar de verspreiding van zoogdieren in de provincie Noord Holland en andere onderzoeksprojecten uitvoeren of stimuleren. Hiervoor zal samenwerking met andere groenverenigingen en instanties belangrijk zijn. De samenwerking met de Dienst Ruimte en Groen van de provincie Noord-Holland zorgt reeds voor een professioneel karakter. Het gevorderde stadium waarin het waarnemingenbestand verkeert, garandeert een rooskleurige toekomst. Met de oprichting wordt een nieuwe impuls gegeven aan het zoogdieronderzoek in Nederland. De studiegroep probeert niet alleen de vrijwilliger die het veldwerk verricht, maar ook de lokale overheden, geïnteresseerden en andere groenverenigingen te bereiken. De eerste druk van een handleiding voor zoogdierinventarisaties, speciaal ontworpen waarnemingsformulieren en één rapport zijn reeds van de pers.

Het eerste *Nozos-Nieuws* is in juli verschenen met daarin korte artikeltjes en mededelingen. Terwijl sommige bestaande zoogdierwerkgroepen deel uitmaken van een andere provinciale organisatie, zoals het Natuurhistorisch Genootschap of It Fryske Gea, is de Nozos een onafhankelijke zoogdierstudiegroep. Uitgangspunt vormde een groep vrijwilligers die actief deelnam aan het Noordhollandse Vlemuis Project en zich had geschaard onder de vlag van Vlemuiswerkgroep Nederland (VLEN), afdeling Noord-Holland. Aan toekomstige landelijke projecten zal de Nozos blijven deelnemen. Samenwerking met de VZZ en met de VLEN wordt daarom nagestreefd. Voorlopig houdt de Nozos zich bezig met een provinciale zoogdierinventarisatie, monitoring van vlemuizen en de afronding van het Noordhollandse Vlemuis Project.

Voor informatie kan men bij het secretariaat van de Nozos terecht: Orteliussstraat 136 hs, 1057 BH Amsterdam.

Nico Jonker
voorzitter Nozos

Braakballencentrum

De zoogdierenwerkgroep van de Jeugdbond voor Natuur- en Milieustudie (JNM) heeft onlangs een braakballencentrum opgericht. De bedoeling ervan is, dat degene die in België braakballen vindt deze bij het centrum kan afleveren. Na enige tijd krijgt hij/zij dan een verslagje terug met de resultaten. Zo kan men aan de weet komen welke muizensoorten er in zijn/haar omgeving leven.

Braakbal. Foto Johan de Meester

Aan "zelfpluizers" wordt gevraagd de resultaten van hun pluiskwerk naar het braakballencentrum te sturen. Daarbij moet worden opgegeven: naam vinder/pluizer, plaats, datum en prooivogel. De bedoeling is om zoveel mogelijk pluiskgegevens samen te brengen om zo een beter overzicht te verkrijgen van de verspreiding van de verschillende muizensoorten. Adres: JNM-Braakballencentrum, Kortrijksepoortstraat 140, 9000 Gent.

Slaat zeehondenvirus opnieuw toe?

Slachtoffer van het zeehondenziektevirus. Foto Lies Vedder

Tussen half juni en half juli 1992 werd in de Waddenzee een verhoogde sterfte onder pasgeboren, minder dan een week oude jongen van de gewone zeehond geconstateerd. Gaan er in een normaal jaar twee of drie jongen direct na de geboorte dood, dit jaar waren dat er zo'n 25. Dat komt overeen met ongeveer 15 % van alle dit jaar geboren jongen. Hoewel er door de warme weersomstandigheden geen sluitende diagnose gesteld kon worden, was duidelijk dat het hier niet om jongen met een slechte condi-

tie ging, zoals bij de "huilers" die hun moeder kwijt zijn en vooral honger hebben. Het vermoeden dat bij deze sterfte het zeehondenziektevirus, dat in 1988 massaal toesloeg, een rol heeft gespeeld, lijkt niet zo waarschijnlijk. Dit omdat er bij het onderzoek, uitgevoerd door het RIVM, geen aanwijzingen werden gevonden voor de aanwezigheid van het virus bij deze dieren. Wel is het zo dat er langzamerhand weer een grote groep wijfjes is, die niet met het virus in aanraking is geweest. Deze wijfjes

kunnen geen antilichamen overdragen op hun jongen. Met andere woorden: er worden meer jongen geboren die geen bescherming hebben tegen het virus. Deze dieren kunnen dus wel geïnfecteerd raken en daarom is het belangrijk om toch alert te blijven.

In het Zeehondencentrum Pieterburen heeft men de ziekte in ieder geval onder controle en is men attent op eventuele nieuw opduikende virussen. De laatste jaren wordt elke opgevangen zeehond drie weken in quarantaine gehouden, en worden alle zeehonden nagekeken op het virus en vervolgens gevaccineerd. Daarbij blijkt dat sommige dieren het virus nog bij zich dragen. De verwachting is dat het virus zich in de zeehondenpopulatie handhaaft en van tijd tot tijd opnieuw slachtoffers maakt.

Jaap Mulder

Bron: eigen interview met Lies Vedder, Zeehondencentrum Pieterburen

Landbouwers en dassen: hand in hand

In samenwerking met de afdeling Zuid-Limburg van de Jeugdbond voor Natuur- en Milieustudie startte de Nationale Campagne Bescherming Roofdieren een project dat de bescherming van de belangrijkste dassenburchten in Haspengouw en Voeren beoogt. Dit houdt in dat de eigenaars en gebruikers van terreinen met bewoonde dassenburchten in de gemeenten Riemst, Tongeren en Voeren worden opgespoord en gecontacteerd. De landbouwers wordt voorgesteld een ondersteuningsovereenkomst af te sluiten. Daartegenover staat een financiële vergoeding van maximaal 15.000 BF per bewoonde burcht. Hoe hoog de vergoeding ligt, hangt af van het belang van de burcht, het soort afspraken dat wordt gemaakt en de last die de landbouwer van de das ondervindt. Naast het behouden van de burcht wordt meestal gevraagd omde vegetatie op de burcht op een aangepaste wijze te beheren, bufferstroken rond de burcht te respecteren en verstoring te voorkomen. Aanvullend worden vergoedingen toegekend voor pijpen die in weiden en

Foto Steven Jansen

akkers uitmonden. Soms breken koeien en paarden hun poten in de pijpen, waardoor de boer er alles voor over heeft om de gangen te dichtten. Door het plaatsen van staketsels boven de pijpen worden dergelijke ongelukken voorkomen.

Tegelijk met de afspraken worden specifieke beschermingsmaatregelen uitgevoerd, zoals het beplanten van wallen, het aanbrengen van afsluitingen rond burchten, het afsluiten van toegangswegen, het restaureren van vervallen burchten, het aanleggen van kunstburchten en het behouden van voerakkers. Tevens wordt gekeken in hoeverre landbouwers bereid zijn om op hun gronden tegen vergoeding of met een onderhoudscontract lijnvor-

mige beplantingen te laten aanleggen. Het geheel valt in goede aarde en het medewerkingspercentage ligt hoog. JNM en NCBR hopen tegen het einde van 1992 voor 80% van alle belangrijke burchten beheersafspraken te hebben gemaakt. Ook zullen enkele terreinen met burchten worden aangekocht. Medewerkers zullen de naleving van de overeenkomsten nauwgezet volgen en evalueren. Indien de afspraken niet worden opgevolgd, wordt geen vergoeding uitgereikt.

Kris Jansen

Voor het afsluiten van beheersovereenkomsten kan contact worden opgenomen met: Dirk Criel, Zottegemstraat 2, 9688 Schorisse (055-456610) of Kris Jansen, Tongersesteenweg 168, 3770 Riemst (012-237329)

Zeezoogdieren in de Zeeuwse Delta

In 1991 hebben er zich geen nieuwe ontwikkelingen voorgedaan met betrekking tot het aantal zeehonden in de Zeeuwse wateren. Regelmatig werden 5 à 6 zeehonden in de Oosterschelde waargenomen. Aangenomen wordt dat een drietal hiervan behoort tot de in 1989 uitgezette dieren. Wat de Westerschelde betreft, valt te melden dat daar regelmatig 3 dieren werden waargenomen. In de Grevelingen verblijft hetzelfde aantal dieren (3 à 4) als in de

voorgaande jaren. De zeehonden verplaatsen zich door de hele Grevelingen. In de Voordelta bedraagt het aantal gesignaleerde dieren 3 à 4 stuks. Ook is er het afgelopen jaar een dode zeehond aangetroffen in de buitenhaven van Neeltje Jans. In het hele Zeeuwse Deltagebied leven thans naar schatting zo'n 14 tot 16 zeehonden.

Twee dode bruinvissen spoelden in 1991 aan: een in de Westerschelde en een in de Noordzee ter hoogte van

Renesse. Tenslotte is er een tuimelaar dood aangetroffen in de Oosterschelde. Vermoedelijk is dit hetzelfde dier dat in de zomer van 1990 voor de Brouwersdam verbleef.

Ook in 1992 vragen wij u om waarnemingen van zeezoogdieren in Zeeland bij ons te melden: Consulentenschap NBLF, Westsingel 58, 4461 DM Goes. Telefoon 01100-37323 (NL).

H.W. van der Hoofd
consulent NBLF-Zeeland

BOEK BESPREKING

Vleermuizen in Noord-Holland

Binnen de Nozos neemt het onderzoek aan vleermuizen een prominente plaats in. Het jaarverslag over 1991 biedt een gevarieerd aanbod aan bijdragen over verschillende aspecten uit het leven van de vleermuis in het Noordhollandse. Bovendien de verplichte inventarisatieverslagen, waarbij gebruik gemaakt wordt van batdetectors, zijn er artikelen opgenomen over wintertellingen, vleermuis-kast-projecten, rabiësgeval- len in Noord-Holland en mel- dingen van verdwaalde vleer- muizen in gebouwen in de winters van de jaren 1988 tot 1991. Voorts wordt de voort- gang van het Vleermuis Atlas Project, dat in Noord-Hol- land een krachtige onder- steuning heeft gekregen van het Noordhollands vleermui- sinventarisatie-project (NHP) door de Dienst Ruimte en Groen van de Provincie Noord-Holland, toegelicht aan de hand van een kaart- overzicht van de versprei- dingsgegevens. Indrukwek- end is het aantal kolonies dat tot eind 1991 gevonden is, waarvan de laatvlieger er 28 voor zijn rekening neemt. Voor wie een overzicht wil hebben van het vleermuison- derzoek in Noord-Holland is dit jaarverslag een interessant document. Middels de uit- gave van jaarverslagen wordt de mogelijkheid geboden om landelijk meer bekendheid te geven aan de resultaten van provinciale onderzoeksactivi- teiten. Hopelijk krijgt dit initiatief navolging bij andere

VLEERMUIS-ONDERZOEK
IN
NOORD-HOLLAND
IN 1991

Redactie: Kees Kapteyn

Rapport 02/1
Noordhollandse Zoogdierstudiegroep

provinciale zoogdierwerk-
groepen.

Ludy Verheggen

Kapteyn, K. (red.), 1992. *Vleermuisonderzoek in Noord-Holland in 1991*. Noordhollandse Zoogdierstudiegroep (Nozos), Amsterdam. Paperback, 40 pp. ISBN 90-74004-02-4. Te bestellen door storting van f7,70 (BF 45) op postgiro 2117081 van de Noordhollandse Zoogdierstudiegroep te Grootebroek.

Vleermuisonderzoek in Limburg

Het derde in de serie jaarver- slagen van de vleermuispoet binnen de zoogdierenwerk- groep van het Natuurhisto- risch Genootschap in Lim- burg verscheen in mei van dit jaar. Met bijna 50 pagina's tekst en 16 pagina's versprei- dingskaarten is er een rapport verschenen, waarin de gedre- venheid van de samenstellers duidelijk weerspiegeld wordt. Niet alleen het zomeronder- zoek met behulp van batde- tectors, maar ook de resulta- ten van de wintertellingen worden weergegeven. Veel

aandacht is geschonken aan de stand van zaken van het atlasproject. In Zuid-Limburg zijn in de meeste uurhokken alle soorten aangetroffen die konden worden verwacht. Het behoort ongetwijfeld tot de soortenrijkste gebieden van Nederland. Vale vleer- muizen en ingekorven vleer- muizen worden, evenals grijze grootoren, elders in Nederland niet of nauwelijks aangetroffen. De franjestaart heeft volgens de kaart twee verspreidingskernen: het Mergelland (vooral het wes- telijke deel) en de omgeving van Venray in Noord-Lim- burg. Aangegeven wordt dat deze waarnemingen nog ge- screend moeten worden van- wege de determinatieproble- men bij deze soort. Het jaar- verslag is een overzichtelijk geheel en laat zien wat de Limburgers in 1991 hebben verricht.

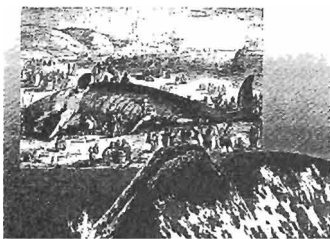
Kees Kapteyn
Verheggen, L.S.G.M., J.

Buyts, J. van der Coelen, W. van der Coelen en W. Vergoossen, 1992. *Vleermuisonderzoek in Limburg. Jaarverslag 1991*, Ge- leen. Uitgave Vleermuiswerk- groep Nederland / Zoogdieren- werkgroep van het Natuurhisto- risch Genootschap in Limburg, 63 pp.

Op het strand gesmeten

De stranding van een potvis is door de eeuwen heen een enorme belevenis geweest. Schrijvers en tekenaars leg- den, soms met veel fantasie, de gebeurtenis vast. Zo- doende zijn nog veel stran- dingen langs onze kust te tra- ceren. De vroegst bekende stranding dateert uit circa 1250 en de laatste stamt uit december 1991 (Sint Ides- bald). In elke eeuw spoelden wel enkele dieren aan. Merk- waardigerwijze vindt er tus- sen 1781 en 1937 geen enkele stranding van een potvis

Op het strand gesmeten
Vijf eeuwen potvisstrandingen aan de
Nederlandse kust

plaats. Behalve het fenomeen stranding gaat het boek ook in op de leefwijze van de potvis. Een goede verklaring voor de strandingen is er niet, wel zijn er tal van theorieën over de invloed van het aardmagnetisch veld of over een verminderd oriëntatievermogen door infectieziekten. Met name de strandingen in de 16e, 17e en 18e eeuw komen uitgebreid aan bod. Wel is het jammer dat de recente strandingen vanaf 1937 zo karig worden behandeld.

Reinier Akkermans

Bliggers, B.C., & A.A. Werheim (redactie), 1992. Op het strand gesmeten. Gebrocheerd, 120 pagina's, prijs f 27,50 of BF 500. Walburg Pers, Postbus 222, 7200 Ae Zutphen. ISBN 906011.733.5.

Verspreidings- en verplaatsingspatronen van muskusratten

In Nederland worden muskusratten wel fel bestreden, maar over hun trekgedrag, populatievorming en sterfte was weinig bekend. Om toch iets te weten te komen, met in het achterhoofd de mogelijkheid hier bij de bestrijding gebruik van te kunnen maken (zo zijn wij Nederlanders wel), heeft A. Verkaik van juli 1988 tot september 1990 op een studieterrein in Zuid-Flevo land telemetrisch onderzoek aan deze dieren verricht. De voortplanting bleek in het onderzoeksgebied hoog te zijn. Vrouwtjes werden al

vaak in de nazomer van hun geboortjaar drachtig. De sterfte onder halfwas- en volwassen dieren bleek op 82% te liggen. Ondanks het feit dat er in het onderzoeksgebied niet werd gevangen, nam de stand niet toe. Dit werd veroorzaakt door een grote emigratie. De gemiddelde trekafstand bedroeg 4 kilometer. Buiten het terrein sneuvelden veel van die dieren door de bestrijding. In het najaar zoeken de dieren dieper water op, terwijl ze in het voorjaar weer naar de ondiepe wateren gaan en daar hun jongen voortbrengen. Het rapport geeft de aanbeveling om de bestrijding te concentreren op de trek in voor- en najaar. Door het telkens leegvangen van geschikte burchtlokalities worden er dieren uit de omgeving aangezogen en verkrijgt men een groot aantalsbeperkend effect. Ook blijkt dat het in aangrenzende terreinen vangen een aantalsbeperkende invloed heeft op het niet behandelde gebied. Dit laatste opent perspectieven voor natuurbeschermingsterreinen waar men de vangers met hun klemmen liever niet ziet. Dus best een nuttig onderzoek voor wie het beter wil.

Reinier Akkermans

Verkaik, A.J., 1991. Verspreidings- en verplaatsingspatronen van muskusratten. Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Arnhem. Rapport 91/12, 79 pagina's, prijs f13 of BF 240. Bestellen door storting van f13 op postbank 5160648 van het IBN te Leersum.

Versnippering van de natuur op kaart

TNO heeft onlangs, in opdracht van Rijkswaterstaat, een overzicht gemaakt van knelpunten voor de Nederlandse natuur in de vorm van wegen, spoorlijnen en rijkswateren. De resultaten zijn neergelegd in twee rapporten. Door middel van kaartanalyse, vraaggesprekken, literatuuronderzoek en geautomatiseerde gegevensverwerking zijn doorsnijdingen van de Ecologische hoofdstructuur in kaart gebracht. Rijkswegen (245), spoorlijnen (182) en rijkswateren (78) zijn samen goed voor 245 doorsnijdingen. Per provincie wordt een overzicht gegeven van de aard van de knelpunten; daarbij wordt nader ingegaan op concrete natuurgebieden en diersoorten. Das en otter nemen daarbij een vooraanstaande plaats in. De rapporten zijn voorzien van overzichtskarten met hierop de knelpunten in Nederland. De auteurs doen aanbevelingen voor nader onderzoek naar knelpunten, populatie-ecologie van soorten, functioneren van technische voorzieningen en vorming van een geautomatiseerd gegevensbestand. Zij komen tot de slotconclusie dat, in verband met de vele praktische en ecologische aspecten, iedere situatie apart bekeken dient te worden. De auteurs zijn er, via een systematische analyse, in geslaagd belangrijke knelpunten op landelijk niveau te lokaliseren. Helaas komt niet duidelijk naar voren dat het geschetste beeld zeer onvol-

Verspreidings- en verplaatsingspatronen van muskusratten (*Ondatra zibethicus*)

A.J. Verkaik

RIJKSINSTITUUT VOOR NATUURBEHEER
Arnhem, Leersum en Texel

ledig is omdat bijvoorbeeld alle provinciale wegen en niet-rijkswateren buiten beschouwing zijn gebleven. Ook ontbreken er aanbevelingen voor het oplossen van de knelpunten. De rapporten bieden een eerste aanzet om knelpunten in de infrastructuur systematisch aan te pakken, meer ook niet.

Piet van der Reest

Morel, G.A. & B.P.M. Specken, 1992. Versnippering van de ecologische hoofdstructuur door de weginfrastructuur. Rapport MI-OL-92-20 TNO, Delft.

Duel, H., 1992. Versnippering van de ecologische infrastructuur door de natte infrastructuur. Rapport MI-OL-92-01 TNO, Delft.

Otterplan Utrecht

In de bijna oneindige reeks van otterplannen is er ook een herstelplan voor de provincie Utrecht verschenen. Dit kritische begin wil niet zeggen dat het een slecht rapport zou zijn. Integendeel, alle knelpunten worden geïnventariseerd en gedegen beschreven. Ook worden de oplossingen aangedragen, maar kosten geld. Waar het op de financiële onderbouwing aankomt, laat het rapport het echter afweten. Dat toont meteen het zwakke punt. Als alle voorgestelde maatregelen worden uitgevoerd, ontstaat een prachtige ecologische infrastructuur waar de otter zich in thuis zal voelen. Helaas: geen geld betekent in de praktijk dat ook dit rapport boven op de stapel van 100 andere otterrapporten komt te liggen en binnenkort overschaduwd zal raken door het volgende otterrapport. Wanneer gaan de Nederlandse ambtenaren daadwerkelijk iets in het veld doen in plaats van mooie plannen achter hun bureaus te maken?

Reinier Akkermans

landbouw, natuurbeheer en visserij

OTTERPLAN UTRECHT

CONSULENTSCHAP NATUUR, BOS, LANDSCHAP EN FAUNA
IN DE PROVINCIE UTRECHT

Rob van Westrienen, 1991. Otterplan Utrecht. 48 pagina's. Rapport Ministerie van Landbouw en Visserij, Consulent-schap Natuur, Bos, Landschap en Fauna in de provincie Utrecht, Postbus 20030, 3502 LA Utrecht.

Kolonie meervleermuizen bij Purmerend

In Kwadijk, een dorp ten noorden van Purmerend, werd in 1991 een kolonie meervleermuizen *Myotis dasycneme* gevonden. Deze kolonie bleek reeds begin jaren tachtig bekend te zijn (Glas, 1986), maar had zich kennelijk verplaatst. De groep vleermuizen was verdeeld over drie aaneengesloten nieuwbouwhuizen en daarom moeilijk te tellen. Eén poging om te tellen viel letterlijk in het water. Terwijl de bewoners van de huizen zich wat onrustig begonnen te voelen door de omsingeling van met batdetector gewapende mannen, maakte een stortvloed van regen snel een einde aan de telpoging. Dit jaar meldde een artikel in een Noordhollands dagblad opnieuw een kolonie vleermuizen in Kwadijk. Dezelfde avond telde N.J. Honing hier maar liefst 489 meervleermuizen, die allen uit de dakrand nabij een nepschoorsteen naar buiten kwamen. De avond hierna werd een simultaantelling georganiseerd om beide verblijfplaatsen tegelijk te tellen. Al spoedig bleek de in 1991 gevonden verblijfplaats niet meer in gebruik, en verlieten 501 (!) meervleermuizen de nieuwe verblijfplaats. Op het moment dat de telling werd gestaakt, waren er binnen nog steeds dieren aanwezig. De kolonie is een van de grotere van Nederland en geldt als 's lands grootste kolonie in een particuliere woning. Helaas zal het huis in 1993 worden gerenoveerd. Wellicht zullen de meervleermuizen wederom moeten verhuizen.

Kees Kapteyn, Bos en Lommerweg 1 III, 1055 DK Amsterdam.

Das op Ameland

Groot was de verbazing van Rijkswaterstaatmedewerkers Oud en Boelens toen ze op 3

Deze woning in Kwadijk herbergt een van de grotere meervleermuis-kolonies in Nederland.

Foto Kees Kapteyn

juli 1992 op het strand van Ameland een dode das *Meles meles* vonden. Een nieuwe zoogdiersoort voor het eiland. Het dier lag op de vloedlijn dichtbij de oostpunt van Ameland. Bij nadere beschouwing bleek er een nummer in de liezen getatoueerd te zijn en werd contact opgenomen met Joop de Jong van het Natuurcentrum Ameland. Via hem kwam het kadaver in handen van het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek in Arnhem, waar het onderzocht werd. Intussen was al vast komen te staan dat het dier, een wijfje, afkomstig was van een dassen-herintroductieproject in Midden-Overijssel, op een afstand van maar liefst 115 kilometer van de vindplaats. Daar waren in het voorjaar vier dassen losgelaten, elk met een zendertje in de buikholte geïmplanterd. Een paar dagen na het loslaten was één wijfje ver-

dwenen. Het signaal van haar zender kon zelfs niet meer met behulp van een vliegtuig worden opgespoord. Achteraf is nu ook duidelijk waarom dat zo was: het dier had er flink de sokken in gezet.

Hoewel de doodsoorzaak niet meer met zekerheid was vast te stellen, bleek bij de sectie dat de das waarschijnlijk op eigen kracht de Waddenzee bereikt had en niet ergens was doodgereden, meegenomen en vervolgens in zee gegooid. Er waren geen botten gebroken en de maag zat vol met jonge meeuwekuikens van diverse leeftijden. Kort voor haar dood moet ze hebben rondgelopen in een meeuwenkolonie, misschien wel één van de buitendijkse kolonies in Friesland of Groningen. Wellicht is ze toen het wad opgelopen en door de vloed verrast.

Echt te verklaren valt zo'n lange zwerftocht (hemelsbreed 110 kilometer) in ongeveer 25 dagen niet. Er worden wel eens meer dassen ver van bewoonde burchten gevonden, zoals de dode das die in

Amsterdam-Zuid werd aangetroffen langs de snelweg en de das die bij Delfzijl uit een haven werd gevestigd. Het is goed mogelijk dat dassen, als ze eenmaal besloten hebben van hun geboortegrond weg te gaan, soms grote afstanden afleggen, omdat ze in veel delen van ons land geen andere dassen kunnen vinden om zich bij aan te sluiten. Misschien speelt het bij de "Amelandse das" een rol, dat ze in gevangenschap (bij Das en Boom) was opgegroeid en nu na een jaar in de wijde wereld was uitgezet. Dat het een ondernemend individu betrof, bleek tijdens de eerste twee nachten na de invrijheidstelling al. Ze was de eerste die het uitzetraster door de vers aangebrachte gaten verliet, en in de tweede nacht zwom ze zelfs al een twintig meter breed riviertje over.

Jaap Mulder, Jan van Polanenstraat 6, 1962 XC Heemskerk.

Damherten in Vlaamse Ardennen

Het gebeurt wel vaker dat zoogdieren uit gevangenschap ontsnappen of opzettelijk in de natuur worden vrijgelaten. De meeste dieren is geen lang leven beschoren. Met twee van de damherten *Dama dama* die vorig jaar (1991) in de buurt van het bos van Ename bij Oudenaarde ontsnapt, lijkt het anders te verlopen. In juli van dat jaar kozen een bok en een geit de vrijheid en vestigden zich in het uitgestrekte bosgebied. In een straal van ongeveer twee kilometer buiten het bos zochten ze 's nachts hun voedsel op de gras- en akkerlanden. Het mannetje liet zich evenwel in juni dit jaar verleiden om naar zijn oorspronkelijke verblijf terug te keren en vertoeft nu opnieuw binnen de afstering. Voordien heeft hij zich evenwel van nageslacht verzekerd. De

geit zette deze zomer een eerste kalf op de wereld. Ze is niet lang alleen gebleven. Bij een andere fokker ontsnapten begin augustus 1992 eveneens twee damherten, die nu ook in het bos van Ename verblijven. Pogingen de dieren terug te vangen bleven zonder succes. Door de boscigenaar wordt nu gekeken hoe deze groep zich zal ontwikkelen. De damherten zijn hiermee de eerste hoefdieren in de Vlaamse Ardennen. Het is een streek met goede leefomstandigheden voor hoefdieren en zeker voor reeën. Merkwaardig genoeg komen deze dieren (nog) niet in het gebied voor, hoewel een natuurlijke uitbreiding van de ree vanuit Henegouwen op korte termijn te verwachten is.

Guido Tack, Pendelos 18, 9700 Oudenaarde-Mater

Meervleermuizen in paargezelschap

Op 17 augustus 1992 tijdens de maandelijkse controle van de 117 vleermuiskasten in de kop van Noord-Holland, trof ik in één van de kasten in de eendekooi 't Zand (Zijpe) van de Stichting Het Noordhollands Landschap een negental meervleermuizen *Myotis*

Parende meervleermuizen aangetroffen in een vleermuiskast in 't Zand.

Foto Jan Zijp

dasycneme. aan. Bij het voorzichtig openen van kast nummer 4 in 't Zand bleek de helft van de beschikbare ruimte vol te hangen met meervleermuizen. De kluit dieren bestond uit één seksueel actief mannetje (gezien de gezwollen penis en mondklieren) en acht volwassen vrouwtjes.

Hoewel de door mij gebruikte kasten (binnenmaat 40 x 16 x 2,5 cm) in eerste instantie zijn opgehangen voor ruige dwergvleermuizen, werd er al enkele keren een volwassen mannetje van de overigens in de regel gebouw-bewonende meervleermuis aangetroffen. Voor mij was dit destijds een hele geruststelling, omdat ik hiermee bevestigd zag, dat vleermuiskasten niet noodzakelijkerwijs over een grote binnenruimte hoefden te beschikken om ook de grotere vleermuissoorten te kunnen herbergen.

Het is een bekend verschijnsel dat onder andere mannetjes van de ruige dwergvleermuis en de rosse vleermuis in het najaar territoriaal gedrag vertonen, waarbij ze door te roepen vanaf

De ondergrondse woelmuis is in de Achterhoek altijd onopgemerkt gebleven. Foto Martijn Boonman

een vast punt paargrage vrouwtjes kortstondig aan zich proberen te binden. Deze laatste waarneming maakt het waarschijnlijk dat dit gedrag niet alleen is voorbehouden aan beide bovengenoemde soorten, maar dat ook de meervleermuis een soortgelijk gedrag vertoont.

Jan Boshamer, Vogelzand 4250, 1788 MP Den Helder

Ondergrondse woelmuis in de Achterhoek.

Gedurende het zomerkamp van de Zoogdierenwerkgroep van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJJ-ZWG) van 18 tot 30 juli 1992 is de omgeving van Ratum (bij Winterswijk) onderzocht op het voorkomen van kleine zoogdieren. De vreugde was groot toen na zes dagen de eerste ondergrondse woelmuis *Pitymys subterraneus* werd gevangen. Gedurende de daaropvolgende vijf dagen werden tijdens de controles vrijwel al-

tijd één of twee ondergrondse woelmuizen gevangen. Het totale aantal gevangen individuen bedraagt acht.

De verspreidingskaart in de Atlas van de Nederlandse Zoogdieren laat zien dat op een braakbalvondst uit Zwolle na (Mostert, 1989), er geen waarnemingen bekend zijn van de ondergrondse woelmuis boven de grote rivieren. Daarbij wordt in de tekst aangegeven dat grote delen van Nederland, met name de Veluwe, Salland en de Achterhoek niet goed onderzocht zijn op het voorkomen van de ondergrondse woelmuis (Broekhuizen et al, 1992). De omgeving van Ratum wordt gekenmerkt door een kleinschalig gevarieerd landschap van bosjes, akkers, graslanden, doorsneden met houtwallen. Veel houtwallen hebben een dichte tot zeer dichte gras- en kruidenlaag. Dit is precies het landschap dat de ondergrondse woelmuis prefereert en waarin de hoogste dichtheden bereikt worden (Ligtvoet, 1986).

Alle vangsten (op één na) werden gedaan in een wegberm met aan de ene kant een intensief beweide grasland en aan de andere kant een rus-

tige asfaltweg. Tussen de asfaltweg en het weiland bevond zich een berm van ongeveer 2 meter breedte. De berm, die ingeplant was met jonge eiken, had een goed ontwikkelde gras- en kruidlaag van ongeveer 1,5 meter breedte. Op veel plekken groeiden dichte stroken braam, die afgewisseld werden met meer open stukken met grassen en kruiden. De enige vangst die niet gedaan werd in de wegberm, betrof een vangst van een vrouwtje in een bosrand op nog géén 200 meter van de wegberm. Dat de vangsten géén toevalstreffers waren, bewees de vondst van resten van twee ondergrondse woelmuizen in de braakballen van een kerkuil. De braakballen waren verzameld in een oude schuur, eveneens te Ratum. Overigens betrof het resten van twee ondergrondse op een totaal van ongeveer 100 prooidieren.

Door deze vangsten en vondsten is weer enig licht geworpen op het voorkomen van de ondergrondse woelmuis in Nederland. De aanwezigheid in de Achterhoek bleef onopgemerkt, omdat er nooit gericht op het voorkomen van de ondergrondse woelmuis is geïnventariseerd. Nader onderzoek zou wel eens kunnen uitwijzen dat de ondergrondse woelmuis daar op meer plaatsen voorkomt. Het landschap in de Achterhoek blijkt in ieder geval geschikt te zijn voor deze soort.

Maurice La Haye, Cobetstraat 89, 2313 KB Leiden

Literatuur

- Broekhuizen, S. et al, 1992. Atlas van de Nederlandse Zoogdieren. KNNV, Utrecht.
Ligtvoet, W., 1986. De ondergrondse woelmuis, kensoort van een kleinschalig heterogeen landschap? De Levende Natuur, 87:2-8.
Mostert, K. 1989. Braakbalvondst van de ondergrondse woelmuis *Pitymys subterraneus*. Lutra, 32:65-66.

DIE OVERHEID

Een nieuwe aanpak

Met een brochure over muskusrattenbestrijding pakt de provincie (Belgisch) Limburg uit met een nieuw beleid ten aanzien van de rattenbestrijding. *"Gelukkig kan een muskusrat niet lezen. Dus ook geen folders. Anders zou ze weten dat het provinciebestuur een ware strooptocht tegen haar heeft opgezet."* Dit staat te lezen in de vooraankondiging die wij ontvingen. Zo zou de muskusrat kunnen lezen dat voortaan zeven regionale bestrijdingscomités haar over het gehele Limburgse grondgebied achterna zitten. Zelfs een plekje aan een private visvijver zou voor haar niet meer veilig zijn. De folder geeft informatie over de leefwijze van de muskusrat en de noodzaak deze te bestrijden. Het verstrekt bovendien de adres-

sen van de verantwoordelijke rattenvangers.

De nieuwe opzet van de rattenbestrijding heeft te maken met de paniecreactie die volgde op de twee sterfgevallen door infectie met leptospirose, een ziekte die voornamelijk door bruine ratten wordt overgedragen (zie Zoogdier 92/2). Of er in de praktijk veel zal veranderen, valt te betwijfelen. De rattenvangst was tot nog toe goed georganiseerd en zal allicht met dezelfde intensiteit worden voortgezet. Het gevoel van de burger is evenwel gestust. De folder is gratis te verkrijgen bij de Provinciale Technische Wegendienst, Universiteitslaan 1, 3500 Hasselt. Telefoon 011-237358 (B).

Dirk Criel

Mottobord in Vlaanderen.

Foto Johan de Meester

Egels en auto's

Je leest nogal eens dat egels vaak worden platgereden door auto's, omdat ze zich bij gevaar oprollen. Dat helpt natuurlijk wel tegen roofdieren, maar niet tegen drietonniers. Wij twijfelen er echter aan of die bevering wel juist is. Enerzijds omdat wij zelf enkele malen 's nachts hebben gezien dat egels juist wegreunden voor een vlak langs hen heen rijdende auto (namelijk de onze) en anderzijds omdat egels in een situatie met een aanstormende auto gewoonweg de tijd niet krijgen om zich op te rollen. Wat vindt U ervan?

Wij zijn vooral benieuwd naar uw eigen ervaringen en waarnemingen, misschien als automobilist die het ongeluk had zelf een egel te raken, of als toeschouwer op of bij een nachtelijke weg. Ook al omdat de VZZ binnenkort een onderzoek naar de verkeerssterfte onder egels wil starten, lijkt ons dit een interessant probleem, maar uw reacties kunnen ook leiden tot een artikeltje voor Zoogdier.

Uw waarnemingen (of ideeën) graag naar: Jaap Mulder, Jan van Polanenstraat 6, NL-1962 XC Heemskerk, of Dirk Criel, Zottegemstraat 2, B-9688 Schorisse.

Jaap Mulder & Dirk Criel

Vleermuisfolders

Regelmatig veroorzaken vleermuizen overlast. Vooral in juni en juli komen er klachten van mensen die vleermuizen in hun spouwmuur ontdekken. Meestal betreft het dan een kraamkolonie van de dwergvleermuis of een enkele keer van de laatvlieger. Vaak is men bang voor de dieren en klaagt men over stank of uitwerpselen. De klagers komen uiteindelijk terecht bij een provinciaal NBLF-kantoor van het ministerie van Landbouw en Visserij. Om de klagers enigszins gerust te stellen en ze goede informa-

tie over vleermuizen te geven, heeft het ministerie twee folders over vleermuizen samengesteld: de een over de dwergvleermuis en de ander over de laatvlieger. Het zijn alleraardigste folders, maar of je daarmee de mensen kunt overtuigen de dieren met rust te laten? Bovendien; hoe de overlast te beperken staat er niet in. De folders zijn te verkrijgen bij de provinciale Consulentschappen Natuur, Bos, Landschap en Fauna of bij het IKC-NBLF, Postbus 20023, 3502 LA Utrecht.

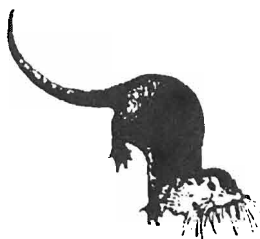
Reinier Akkermans

VERENIGINGS NIEUWS

1952 - 1992: VZZ 40 jaar

Zoogdieren en Wetlands

Donderdag 12 november 1992, de Musketon te Utrecht. Daar vindt de grote dag plaats: de VZZ jubileert. Zoals in het vorige nummer van Zoogdier is gemeld, wordt er in november een feestelijke themadag georganiseerd ter ere van het veertigjarig bestaan van de VZZ. Verschillende sprekers zullen verhalen over het belang van waterrijke gebieden (wetlands) voor allerlei soorten zoogdieren. De spreekbeurten worden afgewisseld door optredens van cabaretier Bernard Wubbels.

Op dit lustrum zal de dr. A. Scheygrondprijs voor de eerste keer uitgereikt worden aan een zeer verdienstelijk lid

van de VZZ. Wie de genomineerde is hoort u op de jubileumdag. Deze prijs is gemaakt en ontworpen door zilversmid W. van Baalen uit Schoonhoven.

De VZZ heeft een *manifest* opgesteld, waarin zij deskundigen uit de vereniging over het thema 'Zoogdieren in Wetlands' aan het woord laat. Deze interviews monden uit in concrete actiepunten op het gebied van (inter-)nationaal beleid, onderzoek, inrichting en beheer. Dit manifest zal op deze dag worden gepresenteerd.

Programma:

09.00 Ontvangst met koffie
09.25 Welkom door dagvoorzitter S. Broekhuizen, voorzitter VZZ.
09.30 Opening door mw. T. Poortenaar-Sikkema, gedeputeerde Natuur en Landschap van de provincie Utrecht.
09.45 Wetlands en Zoogdieren: zijn er problemen?: R. van Apeldoorn, Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek.
10.15 Wetlands en Vleermuizen: K. Mostert en K. Kapteyn, Veldwerkgroep VZZ respectievelijk Noordhollandse Zoogdierstudiegroep.

10.45 Koffie.
11.15 Wetlands en Zeezoogdieren, P. Reijnders, Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek.
11.45 Vijf jaar Bevers in de Biesbosch, B. Nolet, Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek.
12.15 uur Optreden cabaretier Bernard Wubbels
12.30 uur Lunch
13.45 Wetlands en zoogdieren: Nieuwe mogelijkheden, A. de Jongh, Stichting Otterstation.
14.15 Uitreiking van dr. A. Scheygrondprijs en optreden cabaretier Bernard Wubbels.
14.45 Thee.
15.15 Wetlands en Zoogdieren: Internationaal perspectief, H.J. Muntingh, lid Europees Parlement.

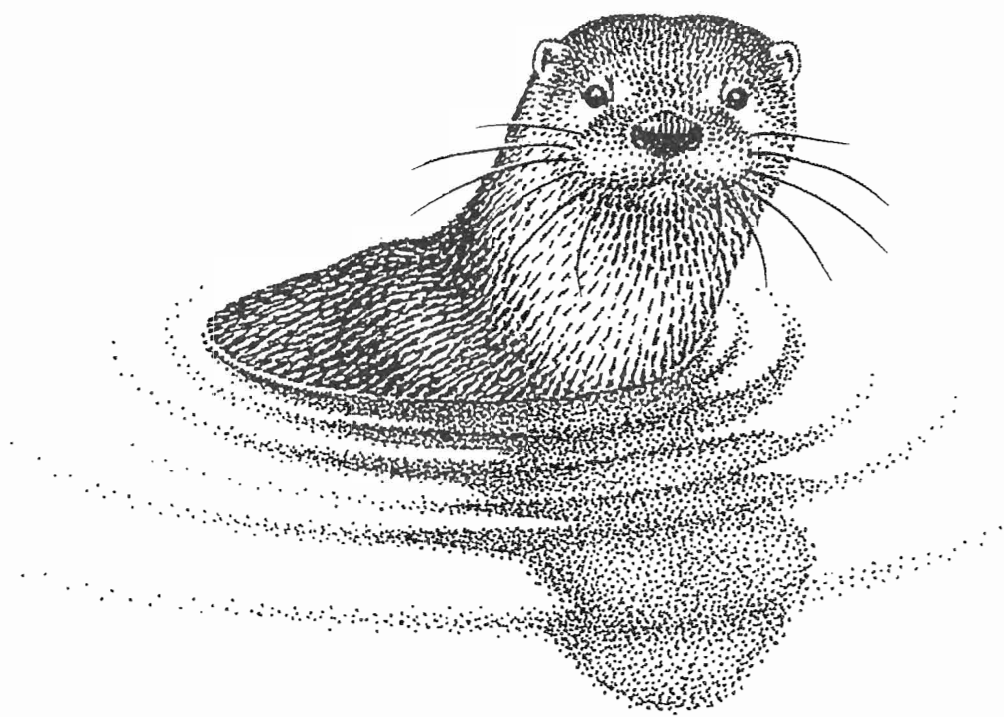
15.45 Uitreiking manifest.
16.00 Borrel en felicitaties VZZ-bestuur.

VZZ-leden hebben op deze themadag gratis toegang. Zij krijgen binnenkort meer informatie over deze themadag plus een opgave-formulier toegestuurd.

Niet-leden van de VZZ (ook zij die alleen een abonnement op Zoogdier hebben) betalen f25 of BF 500 (inclusief lunch en consumpties). Men kan het opgaveformulier aanvragen bij: VZZ, Emmaalaan 41, 3581 HP Utrecht.

Iedereen die wil komen, wordt gevraagd zich op te geven. Graag zo spoedig mogelijk aanmelden, want: vol is vol.

VZZZ
Zoogdieren en

Weflands
40

Zomerkamp Argonne 1992

In augustus 1992 is in de Argonne (noordoost-Frankrijk) het zomerkamp van de Veldwerkgroep VZZ gehouden. De Argonne is een noord-zuid georiënteerde kalkrug met bos en weidegebieden. De activiteiten bestonden uit het driemaal daags controleren van 200 Longworthvallen en 20 Shermanvallen, die gedeeltelijk in bomen opgesteld stonden. Verder werden er diverse dag- en avond-excursies in de omgeving gehouden en tenslotte werden er nog diverse vleermuistochten ondernomen. Al aan het begin van de week werden bosmuis, grote bosmuis, rosse woelmuis, veldmuis, aardmuis, bosspitsmuis en dwergspitsmuis gevangen.

Alser een dier was, dat centraal stond tijdens dit kamp dan was het de relmuis. De eerste avonden werd er gezocht naar sporen van relmuizen. Na het horen vallen van verschillende boomvruchten werd er een glimp opgevangen van een relmuis. De avond daarop werd een relmuis op een tak in een licht-

Behalve zoogdieren, stonden ook andere diergroepen in de belangstelling. De Argonne is ook ideaal om te vinderen. *Foto Kris Joosten*

bundel "gevangen". De volgende ochtend bleek een in de bomen gezette Shermanval bezet te zijn. Bij het losmaken begon de inhoud intens te zoemen als een nest hoornaars of wespen. Dit is het afweergedrag van in boomholten levende relmuizen. Het imiteren van wespen of hoornaars lijkt buitengewoon effectief.

De relmuis stond centraal op het kamp. *Foto Pieter Elbers*

Tijdens de zoektocht in een hellingbos werd een aantal hazelmuisnesten gevonden. Later, rond de schemering, werd na enige tijd wachten vanuit een ooghoek in een flits een muisje gezien: de hazelmuis. Toen met een sterke zaklantaarn wat verder tussen de bramen en brandnetels werd gezocht, bleek er zich nog een exemplaar tussen enkele braamtakken schuil te houden. De oranjebruine vacht, de grote ogen en de lange snorharen waren uitstekend te zien. In de omgeving werden op enige afstand relmuizen gehoord, althans dat dachten we, gezien het eigenaardige communicatiegeluid. Toen we even later onder een boom stonden, zagen we op een tiental meters twee hazelmuizen onze kant opkomen en bleken de geluiden afkomstig van deze hazelmuizen. Dat leverde een discussie op: waaruit bestaan de (communicatie)geluiden van hazelmuizen en waarin verschillen die van relmuizen. Even later verschenen de dieren boven onze hoofden

en fraai kon worden waargenomen hoe ze zich over de takken bewogen, daarbij steeds gebruik makend van dezelfde route. Dat was wat je noemt "totale beleving van hazelmuizen".

De andere bijzondere waarnemingen waren meer op zichzelf staand maar niet minder spectaculair. Wat te denken van een steenmarter, die als een streep net voor een van de auto's overstak. Een noodstop redde zijn leven. Of van een vos die uit een van de auto's een koekje kreeg en er meer lustte. Of van een over de weg hobbende das, die juist het relaas van iemand

Zo klein is een dwergspitsmuis.
Foto Fieter Elbers

onderbrak dat er tijdens dit kamp meer zoogdierwaarnemingen gedaan moesten worden. Het fraaiste voorval blijft de waarneming van een wilde kat, die zich tien minuten lang in de kant van de weg liet

zien. Helaas, toen een bekende fotograaf zijn fototoestel op het dier richtte, be-roerde hij met zijn achterste de claxon. De wilde kat bleef niet poseren ...

Zoogdieren waarnemen is niet zo gemakkelijk. De kampdeelnemers hebben aangetoond dat je met vindgrijsheid, geduld en doorzettingsvermogen veel verschillende zoogdieren te zien kunt krijgen. Dat dit plaatsvond in een uitstekende sfeer en goede harmonie, daarvoor verdient de Veldwerkgroep VZZ, die het kamp organiseerde, alle lof.

Jan Piet Bekker

De VZZ is jarig, de VZZ wil een kadootje

Onder dit assertieve motto werden in het begin van dit jaar de acceptgirokaarten voor contributies en abonnementsgelden met een begeleidend schrijven verstuurd in de hoop een extra bijdrage te ontvangen. Veel leden van de VZZ en abonnees van Zoogdier lieten zich niet onbetuigd: zo werden extra bedragen overgemaakt variërend van 1 cent tot 455 gulden. In totaal beliep dit een bedrag van ruim 3000 gulden. Alle goede gevers hiervoor hartelijk dank. Het geld zal gedeeltelijk besteed worden

aan de organisatie van de Wetlandsdag in Utrecht en een ander gedeelte zal worden gebruikt voor de exploitatie van Zoogdier.

Jan Piet Bekker
penningmeester VZZ

Mocht het bovenvermelde briefje u ontgaan zijn en wilt u alsnog bijdragen aan het 40-jarig jubileum van de VZZ? Dat kan, stort de extra bijdrage op gironummer 203737 (NL) of rekening 000-1486269-35 (B) ten name van de penningmeester VZZ te Utrecht.

Lutra 35/1

In de nieuwe aflevering van Lutra (jaargang 35 nummer 1), die in september verschijnt, worden de resultaten gepubliceerd van het onderzoek naar kleine zoogdieren in wegbermen, dat onder auspiciën van de VZZ door Piet van der Reest is uitgevoerd. Naast een strandingslijst van walvisachtigen bevat Lutra onder andere nog artikelen over een tandeloze das, over de verspreiding en de historie van het stekelvarken (een Afrikaans fauna-element) in Italië en over het verband tussen vervuiling, otters en bunsingen in Wales. Kortom, een lezenswaardige, gevarieerde inhoud.

Jaap Mulder

Dr A. Scheygrondprijs

De Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ) viert dit jaar haar veertigste verjaardag. De viering van het jubileum lijkt het bestuur een goede gelegenheid een speciale prijs in te stellen, de dr. A. Scheygrondprijs. Met deze prijs zou eens in de twee à drie jaar een persoon, groep of instelling

kunnen worden geëerd, die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt voor de zoogdierkunde of de zoogdierbescherming. Het ligt in de bedoeling deze prijs voor de eerste keer op 12 november uit te reiken. De prijs bestaat uit een gestileerde zilveren otter, belangeloos ontworpen door zilversmid W. van Baalen, zil-

versmid en beeldend kunstenaar te Schoonhoven.

Gezien de aard van deze door de VZZ ingestelde prijs heeft het bestuur gemeend hier de naam van een van de oprichters van de vereniging aan te moeten verbinden. Dr. Scheygrond hoopt bij de eerste prijsuitreiking aanwezig te kunnen zijn.

Joep van de Laar
Secretaris VZZ

Vlen-dag

De jaarlijkse VLEN-dag zal dit jaar plaatsvinden op zaterdag 15 november 1992 in het Dreijenborch, Ritzema-Bosweg 32A, Wageningen. Naast lezingen over het Vleermuis Atlas Project en nieuwe onderzoeksmethoden zullen er drie workshops worden georganiseerd. De eerste workshop besteedt aandacht aan het herkennen van vleermuizen, de tweede behandelt projecten waarbij vleermuis-kasten een grote rol spelen en derde handelt over de analyse van vleermuisgeluiden met behulp van een computer. Het programma van de VLEN-dag wordt opgenomen in de Vlen-Nieuwsbrief. Informatie bij: Kris Joosten, Kromwijkplaats 156, 6843 GV Arnhem. 085-213945 (NL).

Kris Joosten

Dasseninventarisatie Jekervallei en Land van Herve

In het weekeinde van 6 tot 8 november organiseert de NCBR een dasseninventarisatie in de Jekervallei. Het weekend start om vrijdagavond 20.00 uur met een introductie. Zaterdag en zondag wordt de Jekervallei en het Land van Herve nagespeurd op het voorkomen van dassenburchten. De overnachting vindt plaats in het bivak van het Natuurhistorisch Centrum De Swaen te 's Gravenvoeren. De kosten, inclusief maaltijden en overnachtingen, bedragen BF 1600 voor leden en BF 2100 voor niet leden. Inlichtingen en inschrijvingen bij Jan Cortens, telefoon 014-656483 (B).

Jan Cortens

Werkgroep Boommarter VZZ

De onlangs geformeerde nieuwe Werkgroep Boommarter Nederland VZZ orga-

Prenten verraden de aanwezig van dassen. Foto Pieter Elbers

niseert op 10 oktober een excursie op de Utrechtse Heuvelrug. Daarbij zal vooral op sporen van de boommarter worden gelet. De excursie start om 10 uur vanaf de Schothorst in Amersfoort. 's Middags staat er een vergadering op het programma met daarin naast huishoudelijke zaken aandacht voor recente waarnemingen, keutelonderzoek en maag- en darminhoud van doodgereden dieren. Informatie bij: Ronald Ridder, Planetenbaan 52, 3951 EK Maarn. telefoon 03432-2770 (NL).

Peter van der Leer

Zoogdieren en Natuurbeheer

Het Vlaams Zoogdierkundig Overleg organiseert op zaterdag 28 november 1992 een themadag rond 'Zoogdieren en Natuurbeheer' om 10.00 uur in het Stadhuis van Geel, Werft, 2440 Geel. Op het programma staat een zevental lezingen van Vlaamse, Waalse en Nederlandse sprekers over

zowel de functie van natuurbeheer voor zoogdieren (vleermuizen, kleine marterachtigen) als over het gebruik van zoogdieren bij het botanisch beheer van reservaten (grote grazers). Na elke lezing is er gelegenheid tot het stellen van vragen en tot discussie.

Voorlopig programma

- Optimale en maximale populatieniveaus van grote herbivoren, Koen de Smedt, AMINAL, Dienst Natuurbescherming en -ontwikkeling.
- Invloeden van zoogdieren op het natuurbeheer, Joost Dewispelaere, Natuurreservaten vzw.
- Belang van ijskelders voor vleermuizen, Paul Voet, Vleermuizenwerkgroep.
- Kleine marterachtigen, Koen Van Den Berge, Laboratorium voor Bosbouw, RUG.
- Effect van begrazing op ondergrondse woelmuizen, Floor van der Vliet, Veldwerkgroep VZZ.

Tenslotte is er de mogelijkheid tot het doen van korte wetenschappelijke mededelingen. Hiervoor graag van tevoren contact opnemen met de organisatoren.

De themadag is gratis toegankelijk en er zijn mogelijkheden tot het nuttigen van een middagmaal. Voor inlichtingen, inschrijvingen of het definitieve programma, contacteer: Johan Vandewalle, Dept. Grensstraat 133, 2950, Kapellen. 03-6641726, Erik Van Der Straeten, Groeneborgerlaan 171, 2020 Antwerpen. 03-2180470 of Alex Lefevre, Van Peltstraat 11, 2018 Antwerpen. 03-2169520 (B).

AGENDA

Tentoonstellingen

t/m 20 oktober Wilde Zwijnen

Plaats: Het Aardhuis, Aardhuis 1, Hoog Soeren.
Open: di-zo 10-17 uur.

t/m 1 nov. Vleermuizen

Speciaal op kinderen gericht, met spelletjes en lesbrieven over leefwijze, uiterlijk, voedsel, overwinteren.
Plaats: Natuur- en Milieucentrum Ter Kleef, Kleverlaan 9, Haarlem.
Open: ma-vr 9-15.30 uur, za en zo 10.30-15.30 uur.

t/m 3 januari Vossen

Plaats: Recreatieschap Het Twiske, Noorderlaak 1, Oostzaan. Open: ma-vr 9-13, zo 13-16; of op afspraak.

t/m 3 januari Reeën in Nederland

Plaats: Milieucentrum Nooterhof, Gebouw de Kruidwisch, Goertjesweg 5, Zwolle.
Open: zo-vr 13.30-16.30 uur.

24 sept. t/m 31 jan. Speuren naar sporen

Waar moet je op letten om in het veld sporen van (zoog)dieren te zien. Plaats: Zeeuws Biologisch Museum, Duinvlietweg 6, Oostkapelle.
Open: di-vr + zo 10-17 uur, za 13.30-17 uur.

3 okt. t/m 28 mrt. Muskusratten

Leefwijze, schade, bestrijding. Plaats: Natuurmuseum Joure, Geelgietersstraat 1-11, Joure.
Open: ma-vr 10-17 uur, zo 14-17 uur.

5 nov. t/m 22 dec. Vleermuizen

Plaats: Milieu Educatief Centrum de Soete Aarde, Van Leeuwenhoeklaan 15a (ingang J.L. van Rijnweg), Zoetermeer. Open: di-vr 9-12.30 en 13.30-16.30 uur; laatste zondag van de maand 13-16 uur.

Evenementen

9 oktober Reisverslag Ecomare

wisseling wederwaardigheden van het bezoek aan Ecomare
Plaats: Dierentuin van Antwerpen.
Organisatie: Vlaamse Vereniging voor de Bestudering van Zeezoogdieren, Hoogheide 64 te Puurs. 052-301541 (B).

9 t/m 11 oktober Hertenweekend

diekamp rond zoogdieren en het bosbiotoop met verblijf in een oud station.
Prijs: 1250 bfr.
Organisatie: Natuur 2000, Bervoetsstraat 33, 2000 Antwerpen 03-2312604 (B).

10 oktober Boomarterexcursie

Boomarterinventarisatie in een boscomplex op de Utrechtse Heuvelrug.
Tijd: 10.00 uur.
Plaats: De schothorst, Schothorsterlaan 21, Amerstort.
Informatie: Ronald Ridder, 03432-2770 (NL)

17 oktober Tweede Noordhollandse Zoogdierendag

Presentatie recente verspreiding van vleermuizen in Noord-Holland, aankondiging onderzoek noordse woelmuis en verspreiding huisspitsmuis.
Tijd: 13.00 tot 16.00 uur.
Plaats: Gebouw Noordhollands Landschap, Dorpsstraat 65, Castricum.
Opgave en inlichtingen: Jaap Postma, Orteliusstraat 136 hs, 1057 BH Amsterdam (NL).

24 oktober VZZ Pluisdag

Na een inleiding over het pluizen van braakballen zullen braakballen uit de Argonne worden geplozen. (Zie Zoogdier 92/3 blz 39).
Kosten: 15 of BF 90.
Inlichtingen: Jeroen van der Kooij, 08373-17937 (NL)

7 november Het dier als duinbeheerder

Symposium over de invloed van plantenetende dieren op de duinvegetatie ter gelegenheid van het 15 jarig bestaan Stichting Duinbehoud.
Plaats: Cultureel centrum De Nieuwe Slof, Beverwijk.
Kosten: f65.
Inlichtingen: Stichting Duinbehoud, 071-131800 (NL).

6-8 november Dassenweekend

Inventarisatie van de dassenstand in de Jekervallei en het Land van Herve met overnachting in De Swaen te 's Gravenvoeren.
Kosten: BF 1600, niet leden BF 2100.
Organisatie: NCBR, Postbus 10, 9890 Gavere.
Inschrijving: Jan Cortens, 014-656483 (B).

12 november Zoogdieren en Wetlands

Themadag ter ere van het 40-jarig jubileum van de VZZ over zoogdieren in waterrijke gebieden. Voor meer informatie zie de rubriek Verenigingsberichten.
Plaats: Muskelon, Utrecht.
Kosten: leden gratis, niet leden f25.
Informatie: VZZ, Emmalaan 41, 3581 Utrecht. 030-544642 (NL).

13 nov. Zeezoogdieren Noordzee

Lezing over zeezoogdieren in de Noordzee door Henk Baptist
Plaats: Polyvalente zaal, Dierentuin van Antwerpen.
Organisatie: Vlaamse Vereniging voor de Bestudering van de Zeezoogdieren, Hoogheide 64, Puurs, 052-301541 (B).

28 nov. Zoogdieren en Natuurbeheer

Themadag over de functie van natuurbeheer voor zoogdieren en andersom.
Organisatie: Vlaams Zoogdierkundig Overleg.
Tijd: 10.00 uur. Plaats: Stadhuis van Geel, Werft, 2440 Geel.
Inlichtingen: Alex Lefevre 03-2169520 (B), Johan Vande-walle, 03-6641726 (B), Erik Van der Straeten, 03-2180470 (B).

Nationale Campagne Bescherming Roofdieren (NCBR)

- NCBR: Postbus 10, 9890 Gavere. 03-6530655 of 03-7713827 (B).

Vereniging Voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ)

- VZZ-Bureau en ledenadministratie: Emalaan 41, 3581 HP Utrecht. 030-544642 (NL).
- VZZ-België: V. van Cakenberghe, Blancefloerlaan 34 b 37, 2050 Antwerpen. 03-2195186 (B).
- Veldwerkgroep Nederland: R. Lange, Vespuccistraat 116 hs, 1056 ST Amsterdam. 020-6121292 (NL).
- Veldwerkgroep België (tevens materiaaldepot): J. Vandewalle, Grensstraat 133, 2950 Kapellen. 03-6641726 (B).
- Materiaaldepot veldwerkgroep: F. van der Vliet, Spaarndammerstraat 660, 1013 TJ Amsterdam. 020-6828216 (NL).
- Werkgroep Zeezoogdieren (WZZ): M. Adink, RMNH, Postbus 9517, 2300 RA Leiden. 071-143844 (NL).
- Werkgroep Marterachtigen: A.H. Swaan, Torresstraat 33 III, 1056 RR Amsterdam. 020-6832420/6642453 (NL).
- Redactie Lutra: C. Smeenk, RMNH, Postbus 9517, 2300 RA Leiden. 071-143844 (NL).

Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN/SVO)

- W. Bongers, Postbus 8080, 6700 DD Wageningen. 08370-10324 (NL).

Vlaams Zoogdierkundig Overleg (VZO)

- J. Vandewalle, Grensstraat 133, 2950 Kapellen. 03-6641726 (B).

Zoogdier, tijdschrift voor

zoogdierbescherming en zoogdierkunde

- R.W. Akkermans, Wilhelminalaan 47, 6042 EL Roermond. 04750-24281 (NL).
- D. Criel, Zottegemstraat 2, 9688 Schorisse. 055-456610 (B).

Aanwijzingen voor auteurs

- De tekst dient in de voorkeurspelling te zijn gesteld. Alleen hoofdletters gebruiken waar dit grammaticaal verplicht is. Dus, Nederlandse planten- en diernamen met een kleine letter beginnen.
- Gebruik van chapeaus toegestaan. Probeer de tekst met behulp van korte tussenkopjes te structureren. Gegevens auteur (adres, instelling) en oproepen aan het eind van het artikel plaatsen.
- Bij artikelen hoort een beknopte literatuurlijst. Literatuurverwijzingen op alfabetische volgorde. Elk item op een nieuwe regel beginnen. Bijvoorbeeld:
Akkermans, R.W. & D. Criel, 1986. Roofdieren in België en Nederland. SKF, 's Graveland / NCBR, Gavere.
Wijs, W.J.R. de, 1989. De rosse woelmuis *Clethrionomys glareolus* op Terschelling. Lutra 32:53-60.

In de tekst wordt dit (Akkermans & Criel, 1989) of (De Wijs, 1989).

- Aanleveren van kopij uitsluitend op diskette (geen 1.2 Mb) leesbaar op een MSDOS machine en liefst in Wordperfect. Meezenden van een printuitdraai gewenst.
- Voor de opmaak zie gelijkscortige artikelen in Zoogdier. Hoofdkop en tussenkopjes vet. Latijnse namen en andere woorden, die cursief gedrukt moeten worden, onderstrepen. Nieuwe ained's inspringen met één tab.
- Zorg dat het artikel interessant is voor de lezer. Vermijd vaktermen en onnodige vreemde woorden. Dus beter **sterfte** dan **mortaliteit**. Gebruik geen afkortingen.
- De redactie behoudt zich het recht voor de binnengekomen artikelen te redigeren en aan te passen aan het lezerspubliek van Zoogdier.
- Het copyright van foto's, illustraties en artikelen blijft bij de betrokken fotograaf, tekenaar of auteur. Overname alleen na verkregen toestemming.

11 december Een rare walvis

Lezing over fossiele walvissen door Dr. P. Gigase.

Plaats: Polyvalente zaal, Dierentuin van Antwerpen.

Organisatie: Vlaamse Vereniging voor de Bestudering van de Zeezoogdieren, Hoogheide 64, Puurs. 052-301541 (B).

Agenda Zoogdier 1992/4

Mededelingen voor de Agenda van Zoogdier 1992 nummer 4 voor 15 november naar de redactie sturen.

Telefoneren

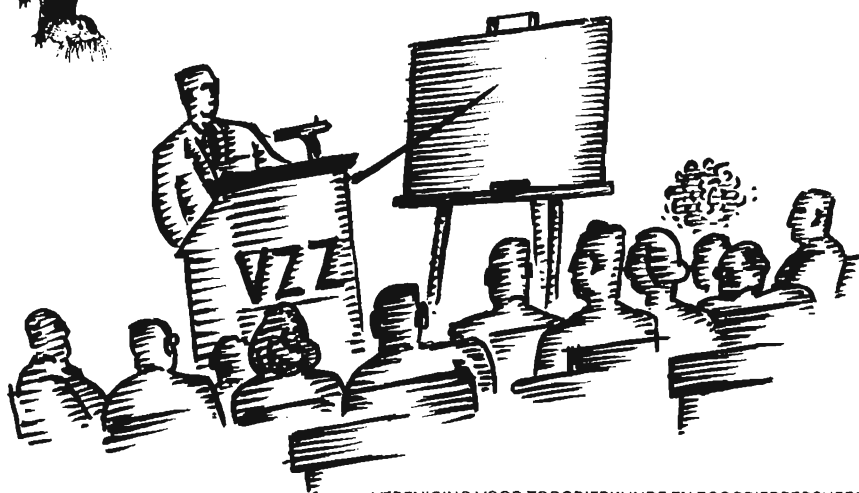
- Telefoneren van België naar Nederland: 00-31 gevolgd door het kengetal zonder nul en het abonneenummer.

- Telefoneren van Nederland naar België: 09-32 gevolgd door het kengetal zonder nul en het abonneenummer.

Volgend nummer

Het volgende nummer van Zoogdier verschijnt in december 1992. Kopij graag voor 1 november naar de redactie sturen.

VZZ 40 jaar

VERENIGING VOOR ZOOGDIERKUNDE EN ZOOGDIERBESCHERMING
SOCIÉTÉ POUR L'ÉTUDE ET LA PROTECTION DES MAMMIFÈRES

